

Hyödyllistä tietoa yhteiselle kansalle – Nils Hasselbomin suomenkieliset almanakat ja niiden kieli

Tanja Toropainen

Turun akatemian matematiikan professori Nils Hasselbom (1690–1764) pyrki tarjoamaan toimittamissaan almanakoissa suomenkieliselle yleisölle hyödyllistä¹ valistuskirjallisuutta jo 1720-luvun lopulla ja 1730-luvun alussa. Hasselbom oli edelläkävijä, sillä käytännönläheiset, yleishyödylliset suomenkieliset tekstit alkoivat yleistyä vasta 1700-luvun jälkipuoliskolla ja silloinkin pitkälti almanakoissa julkaistujen maataloutta ja terveydenhoitoa käsittelevien ohjetekstien ansiosta.²

1 Tässä artikkelissa hyödyllisellä tiedolla tarkoitetaan käytännön elämään, kuten maatalouteen, liittyvää uutta tietoa, joka nähtiin hyödylliseksi valtion taloudellisen menestyksen kannalta. Ks. Minna Ahokas, "Pro Fide et Christianismom kristillinen valistustoiminta 1770-luvulta 1800-luvun alkuun", Päivi Räisänen-Schröder, "Johan Frosterus ja hyödyllinen tieto luomakunnasta" sekä Kaarlo Arffman, "Almanakat hyödyllisen tiedon kohtauspaikkoina", kaikki teoksessa *Hyödyllisen tiedon piirit. Tutkimuksia papistosta, rahvaasta ja tiedon rakentumisesta 1700-luvulla*, toim. Esko M. Laine & Minna Ahokas, *Historiallisia tutkimuksia* 277, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2018, 38, 159–160, 225–228.

2 Aulis J. Alanen, "Almanakka talouden ja sivistyksen opastajana", *Suomen almanakan juhlakirja: Hurskaista lauluista ilostelevaan romaaniin*, toim. Kustaa Vilkkunen, Eino Kaskimies, Gösta Hedström & Eino Nivanka, Helsingin yliopisto – Weilin & Göös, Helsinki, 1957, 103, 118–120; Kaisa Häkkinen, *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*, WSOY, Helsinki, 1994, 126–128; Kaisa Häkkinen, "Monikielinen suomalaisuus Porthanin aikana", *Suomennoskirjallisuuden historia 1*, toim. H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1084, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2007; Martti Rapola, *Suomenkielinen proosa Ruotsin vallan aikana*, Tietolipas 49, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1967, 167–168, 178–188; Gunnar Soininen, "Suomalaisen almanakan lääketieteellisistä kirjoituksista", *Suomen almanakan juhlakirja*. Esimerkiksi Johan Kraftmanin maatalouden kehittämistä käsittelevä kirjallinen toiminta ajoittui 1700-luvun jälkipuoliskolle ja oli ruotsinkielistä. Ella Viitaniemi, "Johan Kraftman ja varhaisen kansalaisyhteiskunnan rakentaminen esiteollisena aikana", *AURAICA. Scripta a Societate Porthan Edita* 11 (2021), 17–36, <https://doi.org/10.33520/aur.102463>.

Hasselbomin almanakkoja on säilynyt vuosilta 1726, 1727, 1732, 1735–1742 ja 1744–1748. Vuodelta 1727 on olemassa sekä suomen- että ruotsinkielinen almanakka. Hasselbomin almanakat olivat edistyneisempiä kuin aiemmat, Lars Tammelinin julkaisemat, mutta ne ovat jääneet Tammelinin almanakkoja vähemmälle huomiolle ja niiden kokoonpanosta ja sisällöstä esiintyy kirjallisuudessa epätäsmällistä ja jopa virheellistä tietoa.

Kielen osalta ei ole paremmin, sillä Hasselbomin almanakkojen kielestä on kirjallisuudessa vain muutamia mainintoja. Kaiken kaikkiaan vanhojen almanakkojen kieltä on tutkittu vähän ja huomio on kohdistunut vain pieneen osaan almanakoista. Martti Rapola käsittelee suomalaisten almanakkojen kieltä kuvaavassa artikkelissaan lähinnä ensimmäisiä, Tammelinin toimittamia almanakkoja ortografian, murrepiirteiden ja kalenteriterminologian kannalta. Lisäksi Rapola on kiinnittänyt huomiota erityisesti 1760-luvun almanakkojen liitekirjoituksissa esiintyviin pohjoispohjalaisiin kielenpiirteisiin. Tätä seikkaa on tutkinut tarkemmin Pirkko Forsman Svensson, joka käsittelee artikkelissaan vuosien 1769–1786 almanakoissa esiintyviä erikoisia nominaalimuotoja. Almanakat ovat mukana myös Elina Heikkilän 1700-luvun terveydenhoito-ohjeiden retoriikkaa käsittelevässä artikkelissa. Tanja Toropainen tarkastelee artikkelissaan Ruotsin vallan ajan almanakkojen kalendaarioita multimodaalisuuden kannalta.³

Tämän tutkimuksen tavoitteena on selvittää, millaisia Hasselbomin almanakat ovat sisällöltään ja kieleltään: Onko niiden sisältö samanlainen kuin muiden almanakkojen? Eroavatko Hasselbomin almanakat kieleltään muista almanakoista tai aikakauden muista teksteistä? Muodostavatko Hasselbomin parikymmentä almanakkaa kielellisesti yhtenäisen tekstijoukon?

1. Mainettaan parempi Nils Hasselbom

Nils Hasselbom syntyi vuonna 1690 Länsi-Götanmaalla, Klevan pitäjässä, missä hänen isällään Bengt Nilssonilla oli ratsutila. Hasselbom opiskeli Uppsalan yliopistossa, josta hän valmistui maisteriksi 1722.⁴ Hasselbomin puolustama *pro gradu* -väitöskirja käsitteli majakoita (*De pharis*). Johan Sténin mukaan työ osoittaa Hasselbomin perehtyneisyyttä sekä Newtonin optiikkaan, jonka mukaan valo koostuu hiukkasista, että hollantilaisen Christian Huygensin melko tuoreeseen valon aaltoteoriaan. Sténin arvion mukaan ansiokas työ on malliesimerkki hyötyajattelusta, jossa yhdistetään teoreettinen tieto ja käytännön tekninen taito.⁵ Opintojensa ohessa Hasselbom toimi valtaneuvos, kreivi Claes Ekebladin

3 Pirkko Forsman Svensson, "1700-luvun almanakkojen uudismuodosteita", *Virittäjä* 103 (1999:2), <https://journal.fi/virittaja/article/view/39155>, luettu 4.12.2022; Elina Heikkilä, "Kurkistus 1700-luvun terveydenhoito-ohjeiden retoriikkaan", *Kielikello* (2019:3), <https://www.kielikello.fi/-/kurkistus-1700-luvun-terveydenhoito-ohjeiden-retoriikkaan>, luettu 4.12.2022; Martti Rapola, "Suomalaisten almanakkojen kielestä", *Suomen almanakan juhlakirja*, 132–147; Tanja Toropainen, "Tuttuus kalenterin lukijan apuna – suomalaiset almanakat 1700-luvulla", *Kielikello* (2022:3), <https://www.kielikello.fi/-/suomalaiset-almanakat-1700-luvulla>, luettu 4.12.2022.

4 Erkki Urpilainen & Anneli Mäkelä-Alitalo, "Hasselbom, Nils", *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1997 (luettu 1.5.2022), <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-002611>.

5 Johan Stén, *Kulta-aika. Valistus ja luonnontieteet Turun Akatemiassa*, Art House, Helsinki, 2021, 269.

kahden pojan, Claesin ja Christopherin, kotiopettajana. Myöhemmin Hasselbom lähti vielä Claes Ekeblad nuoremman tutoriksi Eurooppaan suuntautuneelle opinto- ja sivistysmatkalle.⁶

Valmistumisensa jälkeen Hasselbom haki Turun akatemiasta matematiikan professorin virkaa. Viranhakua varten hän laati Uppsalassa vuonna 1723 väitöskirjan *Theses de scientia mathematica in genere* (Teesejä matemaattisista tieteistä yleisesti) ja toimi Uppsalassa myös preeseksenä. Maaliskuussa 1724 Hasselbom valittiin Turun akatemian matematiikan professoriksi toiselta ehdokassijalta.⁷

Hasselbom toimi yliopistouransa aikana monissa luottamus- ja hallintotehtävissä, jotka pirstaloivat hänen professorintyötään. Esimerkiksi vuonna 1725 valtiopäivien läntinen komissio määräsi Hasselbomin asiantuntijaksi laatimaan karttaa Turun ja Porin läänistä, ja myöhemmin tehtävään sisällytettiin myös uusien mahdollisten kanavareittien kartoitusta. Ruotsin valtiopäivillä Hasselbom toimi Turun akatemian edustajana 1726–1727.⁸

Yliopistotyön keskeytti myös kolmivuotinen sivistysmatka Hasselbomin suojatin, Claes Ekebladin, seurassa vuosina 1728–1730. Matka suuntautui Saksaan, Ranskaan ja Hollantiin. Saksassa kaksikko vieraili muun muassa Marburgin ja Hallen yliopistoissa. On mahdollista, että Marburgissa Hasselbom ja Ekeblad ovat kuunnelleet aikakauden muotifilosofi Christian Wolffin luentoja. Hollannissa Hasselbom tutki kanavasulkujen rakennetta ja toimintaa. Matkalla hän tutustui uusiin mannereurooppalaisiin luonnontieteellisiin virtauksiin.⁹

Vuonna 1730 Hasselbomia pyydettiin jatkamaan Suomen läpikulkuhankkeen suunnittelua hollantilaisten oppiensa avulla, ja Hasselbom tekikin 1730-luvulla kolme matkaa sisämaahan laatiakseen suunnitelmia Suomen sisävesiliikenteen kehittämiseksi. Hasselbomia kiinnosti siis myös valtakunnan talouden kehittäminen. Hasselbom raportoi sisämaanmatkoistaan valtiopäivillä 1740–1741. Siellä hän ehdotti, että perustettaisiin maanviljelysseura, jonka tehtävänä olisi viljellä kaikkea toistaiseksi viljelemätöntä maata, varsinkin soita.¹⁰ Sisävesiliikenteen kehittämissuunnitelmiansa ansiosta Hasselbom hyväksyttiin Kuninkaallisen tiedeakatemian jäseneksi vuonna 1741, mutta jo 1748 hänet erotettiin jäsenyydestä. Monien tehtäviensä ohessa Hasselbom toimi myös Turun akatemian rehtorina vuosina 1732–1733, 1742–1744 ja sijaisrehtorina 1747–1748, sillä se kuului Turun akatemian professoreiden velvollisuuksiin.¹¹

Hasselbom hoiti tietysti myös professuuriaan, mutta lukuisat luottamus- ja hallintotehtävät eivät ole voineet olla vaikuttamatta Hasselbomin virkatyöhön, ja hän myös vä-

6 Urpilainen & Mäkelä-Alitalo, *op. cit.*

7 Urpilainen & Mäkelä-Alitalo, *op. cit.*

8 Urpilainen & Mäkelä-Alitalo, *op. cit.*

9 Jyrki Siukonen, *Mies palavassa hatussa. Professori Johan Welinin maailma*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1052, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2006, 58; Stén, *Kulttuurin aika*, 270.

10 Aulis J. Alanen, *Läpikulkuvesitie-kysymys Suomessa 1700-luvulla I. Pikkuvihaan mennessä*, Historiallisia tutkimuksia XX, Suomen Historiallinen Seura, Helsinki, 1935; Aulis J. Alanen, *Suomen historia vapaudenajalla*, Suomen historia IX, WSOY, Porvoo–Helsinki, 1963, 185.

11 Urpilainen & Mäkelä-Alitalo, *op. cit.*

hitellen luopui matematiikan professorin työstä. Hasselbomin ohjauksessa julkaistiin 23 väitöskirjaa. Ensimmäiset kolme ovat vuodelta 1726 eli aivan uran alkuvaiheesta. Pian Claes Ekebladin seurassa tehdyn sivistysmatkan jälkeen Hasselbom ohjasi useita väitöskirjoja, sillä vuonna 1732 tarkistettiin peräti seitsemän, 1735 kolme ja 1736 kaksi väitöskirjaa. Vuosikymmenen lopulla tahti hidastui (yksi väitöskirja vuosina 1738 ja 1740), mutta 1740-luvulla Hasselbomin ohjauksessa valmistui vielä kuusi väitöskirjaa, neljä vuonna 1745 ja kaksi vuonna 1748.¹²

Matematiikan opetustehtävistä Hasselbom väistyi vuonna 1745, ja hänen sijalleen määrättiin dosentti Jacob Gadolin ja myöhemmin matematiikan ylimääräinen professori Johan Kraftman. Hasselbom ei kuitenkaan tässä vaiheessa eronnut professorin tehtävästään, vaan ohjasi vielä muutamia väitöskirjoja. Vuonna 1748 Hasselbom siirtyi pois akatemiasta hoitamaan Etelä-Suomen laamannikuntaa laamanni Johan Francin muutettua nykyisen Ruotsin puolelle. Hasselbom sai pysyvän vapautuksen professorintehtävistään vuonna 1750, mutta hän edelleen piti professorin virkansa ja nosti siitä palkkaa, mikä herätti pahennusta. Vasta vuonna 1758 Hasselbom pyysi eroa professuuristaan.¹³

Matematiikan professorin tehtäviin kuului myös almanakkojen toimittaminen, ja niitä Hasselbom julkaisi vuosina 1726, 1727, 1732–1742 ja 1744–1748. Välistä jäivät vuodet, jolloin Hasselbom oli Euroopan-matkalla, ja vuosi 1743, jolloin Suomessa oli jälleen venäläismiehitys. On mahdollista, että Hasselbomin luottamus- ja hallintotoimet ovat vaikuttaneet almanakan toimittamiseen, vaikka almanakka onkin ilmestynyt säännöllisesti.

Hasselbom oli kahdesti naimisissa. Ensimmäisen avioliittonsa hän solmi Sara Meurmanin (1706–1733) kanssa vuonna 1730, mutta jäi pian leskeksi. Avioliitosta syntyi vuonna 1731 poika Nils (k. 1792, myöhemmin Fredenschöld). Hasselbom meni uudestaan naimisiin vuonna 1734 Helena Lagerflychtin (1698–1771) kanssa. Hän kuoli vuonna 1764.¹⁴

Hasselbomin merkitystä suomalaisen tieteen historiassa on arvioitu eri aikoina eri tavoin ja varsin ristiriitaisesti. Esimerkiksi teoksessa *Kuninkaallinen Turun Akatemia 1640–1808* Hasselbomin virkauran mutkat pannaan tylästi suoraksi:

Hasselbom saapui Turkuun, liittyi aviositein akateemiseen maailmaan, mutta ei antautunut syvämmälle matematiikan tutkimukseen, vaan siirtyy vähitellen juridiikan alalle. Hän hoiti kymmenen vuotta laamannin virkaa ja sai laamannin arvon, hänen pojastaan tuli hovioikeuden asessori ja aatelismies. Hasselbom oli ruskollarin poika, ja suku yleni siis nopeasti talonpoikaissäädystä aateliin. Yliopisto ja akateeminen karriääri eivät Hasselbomille näytäneet olleen itseisarvoja samalla tavalla kuin monille yliopistosukujen jäsenille. Hasselbomin akateemisen toiminnan suhteellinen tuloksettomuus täytyy kuitenkin myös panna ajan tiliin: ylioppilaita oli

12 Jorma Vallinkoski, *Turun Akatemian väitöskirjat 1642–1828 I*, Helsingin yliopiston kirjasto, Helsinki, 1962–1966, <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2016-00009876>.

13 Urpilainen & Mäkelä-Alitalo, *op. cit.*

14 Urpilainen & Mäkelä-Alitalo, *op. cit.*

vähän ja tieteellinen harrastus vähäistä. Paraskaan professori ei voinut paljon ilman oppilaita.¹⁵

Uudempi tutkimus näkee Hasselbomin toisin. Hasselbomin ohjaamien väitöskirjojen arvo nähdään siinä, että niissä käsiteltiin aiheita, jotka olivat tuolloin ajankohtaisia kansainvälisessä keskustelussa. Uusien teorioiden esittelyn tarkoitus oli antaa opiskelijoille tietoa tieteen ajankohtaisista tutkimuskysymyksistä. Stén on korostanut, että hyödyn aikakaudella yliopistojen professoreilta odotettiin muutakin kuin luennoimista. Hän arvelee, että Hasselbomiin vetosi ajatus maan elinolojen kohentamisesta käytännön toimilla hyödyn hengessä.¹⁶

2. 1700-luvun suomenkieliset almanakat

Ensimmäinen suomenkielinen almanakka ilmestyi vuonna 1705. Sen toimitti Turun akatemian matematiikan professori Lars Tammelin, jolla oli jo kokemusta vuosien 1700 ja 1701 ruotsinkielisten almanakkojen laatimisesta. Turun horisontin mukaan laskettujen almanakkojen toimittaminen kuului Turun akatemian matematiikan professorin tehtäviin. Suomenkielisiä almanakkoja Tammelin toimitti vuodesta 1705 vuoteen 1710¹⁷ ja vielä vuonna 1713. Välissä ilmestyi ruotsinkielinen almanakka (1712), mutta vuodelta 1711 ei tunneta Turun horisontin mukaan laskettua almanakkaa. Tähän asti kaikki Turun horisontin almanakat painettiin Turussa. Isonvihan aikana, vuonna 1713, Tammelin pakeni nykyisen Ruotsin puolelle ja toimitti sielläkin muutaman vuoden katkoksen jälkeen almanakkoja, mutta vain ruotsinkielisinä (1717–1725). Nuo almanakat painettiin Tukholmassa.¹⁸

Tukholmassa ja Turussa painettujen almanakkojen kokoonpanossa on muutamia eroja. Turussa painettuihin almanakkoihin sisältyvät kalendaario¹⁹, *Prognosticon Astrologicum*, tiedot auringon- ja kuunpimennyksistä ja vuotuiset markkinapäivät sekä suomenkielisisä almanakoissa myös liitekirjoitus. Tukholmassa painettuihin almanakkoihin sisältyvät lisäksi tiedot postinkulusta ja postitaksoista sekä taulukot valuuttakursseista. Eri vuosina almanakkakokonaisuuksissa on ollut pieniä eroja, esimerkiksi vuosien 1717 ja 1718 almanakoissa on *Prognosticonin* sijasta kertomus Venäjän miehityksestä Suomessa.

15 Matti Klinge, Rainer Knapas, Anto Leikola & John Strömberg, *Kuninkaallinen Turun Akatemia 1640–1808. Helsingin yliopisto 1640–1990. Ensimmäinen osa*, Otava, Helsinki, 1987, 181. Myös Helsingin Sanomien nostattama kohu on tahrannut Hasselbomin jälkimainetta, ks. Jyrki Siukonen, "Nils Hasselbomin menetetty maine", *Tieteessä tapahtuu* 20 (2002:1), <https://journal.fi/tt/article/view/57483>, luettu 31.5.2022.

16 Stén, *Kulta-aika*, 272.

17 Vuoden 1707 almanakkaa ei ole säilynyt yhtään kappaletta.

18 Heininen, "Tammelin, Lars", *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1997 (luettu 29.5.2022), <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:skb-002255>; Jorma Vallinkoski, "Suomen almanakat ja kalenterit 1608–1956", *Suomen almanakan juhla kirja*, 292–293.

19 Kalendaarioon kuului paitsi esitys vuotuisesta ajanlaskusta myös tietoa pyhimysten muistopäivistä (myöhemmin nimipäiväkalenteri), taivaankappaleiden liikkeistä ja pyhäpäivien jumalanpalvelusteksteistä. Erityisen tärkeitä rahvaalle olivat lyhyet, muutaman sanan mittaiset sääennustukset, joita oli kirjoitettu jokaisen viikon ja joskus jopa jokaisen viikonpäivän kohdalle.

Vuoden 1738 almanakan kansilehti.
 Kuva: Yliopiston almanakkatoimisto.

Tammelin jäi vielä miehityksen jälkeen moneksi vuodeksi nykyisen Ruotsin puolelle, ja suomenkielisten almanakkojen toimitusvastuu siirtyi akatemian uudelle matematiikan professorille Nils Hasselbomille.²⁰ Hän uudisti almanakkojen sisältöä ja toi niihin valistusajan ajattelua, mistä kerron tarkemmin seuraavassa luvussa. Vuonna 1727 Hasselbom toimitti sekä suomen- että ruotsinkielisen almanakan. Ruotsinkielinen painettiin Tukholmassa ja suomenkielinen Turussa. Nämä eri paikoissa painetut almanakat eroavat toisistaan samaan tapaan kuin Tammelinin julkaisemat: Tukholmassa painetussa on perusaineksen lisäksi tietoa postinkulusta ja -taksoista sekä valuuttataulukko. Suomenkielisiin almanakkoihin nämä tiedot tulivat myöhemmin, ensimmäinen valuuttataulukko vuonna 1732 ja postitiedot vasta vuonna 1750.

Hasselbomin pitkän ulkomaanmatkan aikana tähtitieteilijä ja lämpötila-asteikon kehittäjä Anders Celsius toimitti kaksi suomenkielistä almanakkaa vuosiksi 1729 ja 1730.²¹ Celsiusen almanakoissa on samaa hyödyn ajan henkeä kuin Hasselbomillakin, joten käsittelem niitäkin seuraavassa luvussa.

Vuonna 1747 Ruotsin tiedeakatemialle myönnettiin almanakkaprivilegio, joka koski myös suomenkielisten almanakkojen julkaisemista. Muutoksen myötä Turun horisontin mukaan lasketut almanakat alettiin julkaista Tukholmassa.²² Ensimmäinen tiedeakate-

20 Alanen, "Almanakka talouden ja sivistyksen opastajana", 107–108; Heininen, *op. cit.*; Vallinkoski, *ibid.*

21 Alanen, *ibid.*

22 Eino Kaskimies, "Helsingin yliopiston almanakkaprivilegio", *Suomen almanakan juhlakirja*, 49; Sten Lindroth, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens Historia 1739–1818 I. Tiden intill Wargentins död (1783)* 2, Kungl. Vetenskapsakademien, Stockholm, 1967, 823–828.

mian almanakka ilmestyi vuodeksi 1749, ja siitä lähtien almanakoissa oli vuosittain jonkin yleishyödyllinen liitekirjoitus. Ensimmäiseksi käsiteltiin pellavankasvatusta (1749) ja perunanviljelyä (1750). Kummastakin aiheesta lisättiin almanakkoihin myöhemminkin kirjoituksia, ja liitekirjoitusten maataloutta käsittelevät aihepiirit ulottuivat soiden kuivaimisesta ja niittyjen viljelystä humalan- ja hampunviljelyyn. Kirjoituksissa käsiteltiin myös karjanhoitoa ja jonkin verran metsänhoitoakin. Maatalousaiheita oli paljon, mutta almanakoissa puhuttiin myös terveydenhoidosta, esimerkiksi vuonna 1764 aiheena oli rupuli eli isorokko. Kirjoitukset olivat usein käännöksiä ruotsalaisista teksteistä.²³

3. Hasselbomin almanakat ja almanakkauudistukset

Almanakantekijänä Hasselbom uudisti ensi töikseen julkaisun sisältöä. Jo ensimmäisestä almanakastaan (1726) hän jätti pois kalendaarion lyhyet sääennustukset ja laajemman *Prognosticon Astrologicum* -ennustuksen, ja seuraavana vuonna mukaan tuli suomalaisten almanakkojen ensimmäinen yleishyödyllinen, maanviljelyä käsittelevä liitekirjoitus. Tammelininkin almanakoissa oli esiintynyt liitekirjoituksia, mutta ne olivat lähinnä yleissivistäviä, eivät yleishyödyllisiä ja käytännöllisiä.²⁴

Hasselbomin almanakoista on ollut kirjallisuudessa epätarkkaa tietoa juuri näiden uudistusten osalta. Kustaa Vilkuna on laittanut uudistukset Tammelinin nimiin, sillä Vilkunan mukaan Tammelin jätti ennustukset pois vuosien 1726 ja 1727 almanakoista, vaikka kyseiset almanakat olivat Hasselbomin laatimia. Lisäksi Vilkunan mukaan almanakoissa esitettiin taloudellisia ja terveydellisiä neuvoja jo 1700-luvun alkupuolelta lähtien²⁵ – siis Tammelinin almanakoissa –, vaikka ensimmäinen yleishyödyllinen kirjoitus sisällytettiin vasta vuoden 1727 almanakkaan. Uudistukset ovat siis tosiasiaa Hasselbomin aikaansaamia. *Kansallisbiografian* Hasselbom-artikkelissakaan ei ole kiinnitetty huomiota Hasselbomin valistuksellisiin pyrintöihin, vaan artikkelissa todetaan virheellisesti: ”Vielä Hasselbomin aikana ei niissä ollut hyödyllisiä taloudellisia artikkeleita, jotka tulivat yleisiksi 1750-luvulta lähtien”.²⁶ Ajatus siitä, että hyötyartikkeleita on alettu julkaista 1750-luvulta lähtien, on yleinen,²⁷ mikä johtuu tietysti siitä, että tiedeakatemian julkaisemissa almanakoissa oli säännöllisesti yleishyödyllisiä liitekirjoituksia. Hyötytekstejä oli kuitenkin pyritty tarjoamaan kansalle jo pari vuosikymmentä aikaisemmin. Toki jotkut tutkijat ovat kiinnittäneet huomiota siihen, että uudistukset ovat tapahtuneet juuri Hasselbomin almanakoissa, mutta lähinnä vain Jyrki Siukonen on kytkenyt asian laajemmin hyödyn aikakauteen.²⁸

23 Alanen, ”Almanakka talouden ja sivistyksen opastajana”, 109–117; Soininen, ”Suomalaisen almanakan lääketieteellisistä kirjoituksista”, 97–99.

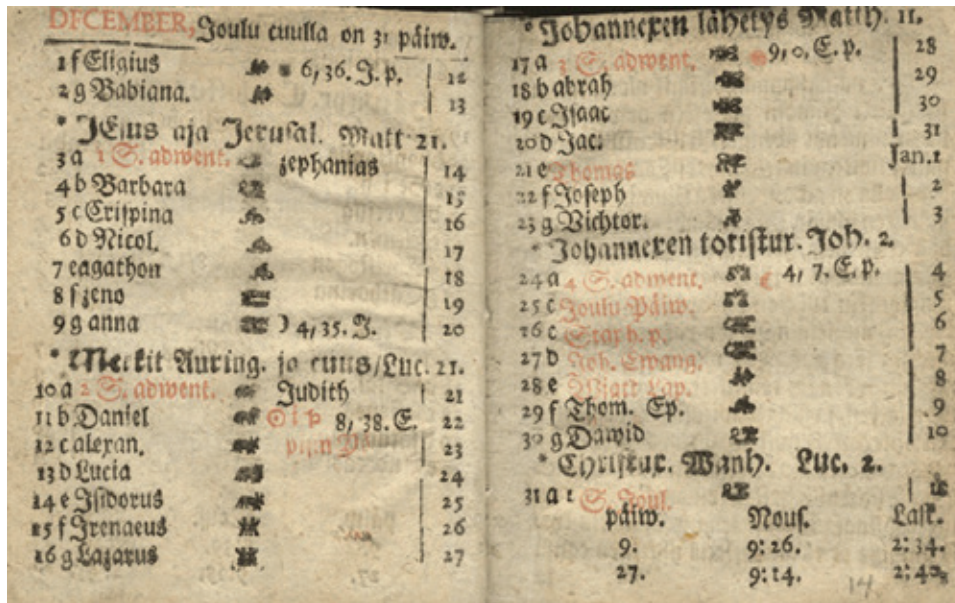
24 Tammelinin suomenkieliset liitekirjoitukset käsittelevät almanakan hyödyllisyyttä (1705), auringon- ja kuunpimennysten syitä (1706), kysymystä, onko planeetoilla elämää (1708), vuodenaikojä (1708, 1709) ja latinankielisiä kuukausien nimityksiä (1710). Yleishyödyllisiä kirjoituksia ei ole Tammelinin ruotsinkielisissäkään almanakoissa.

25 Kustaa Vilkuna, ”Almanakan synty ja kehitysvaiheet”, *Suomen almanakan juhlaKirja*, 12, 13.

26 Urpilainen & Mäkelä-Alitalo, ”Hasselbom, Nils”.

27 Esim. Soininen, ”Suomalaisen almanakan lääketieteellisistä kirjoituksista”, 97.

28 Alanen, ”Almanakka talouden ja sivistyksen opastajana”, 107–108; J. M. Angervo, ”Almanakan

Joulukuun kalenteriaukeama vuoden 1727 almanakassa. Kalenterissa ei ole sääennustuksia. Kuva: Yliopiston almanakkatoimisto.

Joulukuun kalenteriaukeama vuoden 1738 almanakassa. Kalenterissa ovat mukana sääennustukset: kylmä tuuli, tuule ja sata lunda, angara packainen, lumispyry ja tuule, caunis talwi ilma. Kuva: Yliopiston almanakkatoimisto.

Hasselbom avusti, että sääennustusten poisjättäminen herättäisi vastustusta. Hän puolusti ratkaisuaan laveasti vuoden 1726 almanakassa ja vetosi ratkaisussaan erityisesti siihen, ettei sääennustuksia voi tehdä kalentereissa kuvattujen taivaankappaleiden asentojen pohjalta, koska taivaankappaleiden keskinäiset suhteet eivät aiheuta säätiloja. Hasselbom arveli tähtitieteilijöiden sisällyttäneen sääennustuksia kalentereihinsa hovin vuoksi ja ajan kuluksi (*lysti(n) wuoxi*) ja myös siksi, että almanakat eivät muutoin olisi käyneet

sääätiedoista”, Suomen almanakan juhlakirja, 92–93; Arffman, ”Almanakat hyödyllisen tiedon kohtauspaikkoina”, 226–227; Siukonen, *Mies palavassa hatussa*, 57–58; Vallinkoski, ”Suomen almanakat ja kalenterit”, 292.

kaupaksi. Hasselbom oli huolissaan myös oman almanakkansa menekistä. Samassa kirjoituksessaan Hasselbom kertoi aikovansa julkaista almanakassa seuraavina vuosina jotakin hyödyllistä sisältöä, millä hän viittasi maatalousaiheisiin teksteihin:

ETtä tämä minun Almanachani monen mielestä taita näkyä olewan sekä camala että halpa / ainoastans sen syyn tähden että minä olen eteni ottanut ulos jättexeni ne jo nyt nijn cauwan aica tawaliset ennustuxet ilma pidosta vuosicauna; – – Tästä [edellä kerrottu, että taivaankappaleiden keskinäiset asemat eivät aiheuta sääilmiöitä] minä toiwon nähtävän syyt / joidenga tähden en minä / ehkä minä hywin tiedän nijden vanhain Tähtein-tutkiaain perustuxen Ilman ennustuxehen / ole tahtonut heitä seurata / wan olen sen asian Almanachastani peräti ulos jättänyt. Ei cuitengan sen cautta praejudicerataxeni eli mitän edeskirjoittaxeni muille oppenuille Miehillle / joilla wielä wanhan tawan jälkeen on tapa / nijtä edespanna. Sillä minä tiedän hywin heidän kirjoituxistans ja tunnustuxistans / et ei heidän ajatuxens ikän ole sen päälle seisoa / että sekä syyt sekä myös ne cuin niden päälle seurawat / olisit wissit ja wahwat / wan usein he selkiäst tunnustawat / sen tekewäns taicka lystiwuoxi / taicka näyttäxens tietämättömyden täsä asiassa / lioitengin et ei cucan muutoin ostais heidän Almanachojans / nijn cuin myös minun cansani taita tapattua että sencaldaiset ennustuxet Ilmasta ja Tuulesta / eli oikemin sanottu / tuulehen / owat ulos jätetyt. – – seurawaisina vuosina / Jumala suocon! tahdon minä hywän suopille lukiaille jotca Ilman ennustusten tähden ei peräti hyljä minun Almanachani / edespanna jotakin muuta tämän siaan / cuin taita olla / sekä wahwembi / että myös hyödylinen.²⁹

Ennustusten poisjättämisellä Hasselbom pyrki toimimaan talonpoikien parhaaksi. Hän ei jättänyt ennustuksia pois vain hetken mielijohteesta tai osoittaakseen kriittisyyttään, vaan hänellä oli huoli, että rahvas uskoisi sokeasti ennustuksiin sen sijaan, että tarkkailisi itse ympäröivää luontoa ja ajoittaisi askareitaan ja töitään todellisten sääolojen mukaan:

En minä tahdo täsä mitän edestuoda oppenille ja Lukenille Ihmisille / jotca nijn hywin coettelemuxesta / cuin sencaldaisten ennustusten ja arwoitusten perustuxesta / jo ennen owat hywin neuwotut / ilman tietämättömydestä; wan ainoastans yxikertaiselle cansalle waroituxexi / et ei he sencaldaisisa aisiosa cuin ilmahan tulewat / aseta ascarensa Almanachan eli Tähtein jälkeen / wan paremin / jos cuitengin joca Prognosticon eli ennustus pitä oleman / vanhain merckins jälkeen sekä itze pällens / että myös luondocappalitten ja muitten Cappalitten täällä maan päälle; mutoin tosin tapattu / nijncuin en minä epäilä heidän jo 1000 kerta coetelnen / että sade tule / cosca he parhallans pouta odottawat / ja kylmä sinä päiwänä ja wijckona / cosca lämmind luwatan; ja nijn edespäin.³⁰

29 *Almanakka* 1726, A14b, B5a, B5b, B6b.

30 *Almanakka* 1726, A15a, A15b.

Hasselbom kirjoittaa vuoden 1732 almanakassa ennustusten poisjättämisen vähentäneen niiden menekkiä. Niinpä Hasselbom joutui palauttamaan kalendaarion lyhyet sääennustukset almanakkaan.³¹ Laajempia *prognosticoneja* ei suomenkielisissä almanakoissa kuitenkaan enää julkaistu, eivätkä lyhyetkään ennustukset ole kielellisen analyysin perusteella Hasselbomilla samanlaisia kuin Tammelinin ja Celsiuksen almanakoissa. Käsittelen asiaa luvussa 4.5.

Hasselbomin yleishyödylliset neuvotekstit käsittelivät pellonviljelyä (1727) ja karjanhoitoa (1732–1734³²). Hänen mukaansa olisi ollut tarpeellista kirjoittaa myös pellavan- ja humalanviljelystä.³³ Pellonviljelystä kertovan tekstin ”Pellon wiljelemisen parannoxest” Hasselbom julkaisi myös ruotsinkielisessä almanakassaan nimellä ”En Underrättelse om förbättring af Åkerbruket”. Suomalaisen almanakan teksti on käänös ruotsista. Hasselbom perustelee ohjetekstin julkaisemista hyödyllisyydellä ja tavoitteella parantaa maanviljelystä Suomessa. Hän pyrkii iskostamaan kaikkiin ihmisiin, ei vain talonpoikiin, ahkeraa ja vireää asennetta maatalouteen ja valtakunnan asioihin:

ETtä minä Menne-Wuona tiettäwäxi tein syyt, joidenga tähden minä Almanachois-tani ulosjätän ne tawaliset Ilmain mutosten arwoituxet; jätän minä nyt sen asian ja discoursin edespäin; lioitengin että minä uscon, ettei yxikän, jolla on awoimet sekä Rumin että ymmäryxen silmät, sijtä enämbi epäilä, ja tahdon eteni otta, joutilasten Pladein päälle cujn almanachas taitawat olla, edespannaxeni jotakin cuin on hyödylisembi ja wahwembi, nimittäin Pellon rakenuxen parannuxest; joca rakenus, nijncuin se enimäst meidän tykönäm toimitettan, wanhan tawan jälkeen, ja sangen wisusti, mutamitten uuttein coettelemusten cautta, taawoitettan parata, mutta sijnä siwusa on nijn merkillinen osa sijtä yhteisest ja erinomaisest hyödytyxest Maasa ja waldacunnasa, syystä kyllä ansaitze et ej ainoastans yhteinen cansa ja ne yxikertaiset, joidenga täyty peldoa kyndä, waan myös, että jocainen ahkera ja ymmärtäwäinen ihminen, erinomaisel ahkerudel ja wieryedel sitä pytä käsittä.³⁴

Hasselbomin ajatuksena oli, että neuvotekstit olisivat pohjanneet viljelykokeiluihin ja niistä tehtyihin havaintoihin. Hän pyysikin almanakanlukijoilta tietoja hyvistä käytännöistä, joita olisi voinut julkaista almanakassa. Hasselbomin oli tarkoitus itsekin tehdä viljelykokeita.³⁵ Toisaalta Hasselbom halusi nojata luotettuihin auktoreihin silloin, kun tutkittua

31 ”Nijnncuin minä olen hawainnut / että ne caxi Almanacha, ylitze vuoden 1726. ja 1727 / cuin minä tällä paickacunnalle olen uloslukenu ja coconpannut / ei ole erinomattain cansalle kelwannet / sen syyt tähden / että minä olen poisjättänyt ne totutut arwoituxet ilmasta; nijn en ole minä tahtonut pidemmäid asetta itziän yhtä sencaldaista caickein halausta ja sencaldaista wanha tapa wastoin.” *Almanakka 1732*, A15a.

32 Vuosien 1733 ja 1734 almanakkoja ei ole säilynyt, mutta vuoden 1735 almanakassa Hasselbom kirjoittaa näin: ”Colme vuotta järjestäns / cuin nytt owat ohitze mennet / olen minä kirjoittanut carjasta ja erinomattain Lypsin-Lehmistä.” Lypsylehmäkirjoitus perustuu pormestari Sven Lagerlöfin tekstiin, *Almanakka 1732*, B1a.

33 *Almanakka 1735*, A15a.

34 *Almanakka 1727*, A14b.

35 Vrt. Kraftmanin ajatukset erilaisista viljelykokeiluista. Viitaniemi, ”Johan Kraftman”, 22, 25, 32.

tietoa oli saatavilla, mutta muistutti, että muissa maissa tehdyt kokeilut eivät välttämättä sovellu sellaisenaan Suomeen, vaan niitä on ennen laajempaa käyttöönottoa ensin testattava meidän olosuhteissamme:

Näiden seurawaisten bladein täyttexi olisin minä mielelläni wielä jotakin andanut ulos pellon rakennuxesta / nijncuin minä nijsä endisisä alcanut olen; mutta nijncuin sijtä asiasta sitten on sekä monda kirja ruotzin kielellä ulostullut / että myös muut ruwennet kirjoittaman sijtä heidän Ajan tiedoisans / nijn en löydä minä erinomattain soweljaxi tällä erällä / sencaldaiesa asiassa rippua / cosca minulla / coconans wijden vuoden sisällä / joina minä olen taldä paicacunnalda poisollut / eli muutoin muilda ascareilda estetty / ei ole tila ollut coetuxia tehdä / joita taincaldaiset asiat erinomattain waatiwat / engä myöskän ole kerinnyt ahkeroilda ja hywildä huonenhaldioilda täsä maacunnasa wielä cocoman coetuxia ja nijstä tietoa. Minä toiwon / että he tulewaisexi wuodexi osottawat minulle sen ystäwyden / että jocainen / cuin jotakin ahkerudella on hawainnut Pellon wiljelemisesä ja huonenhallituxesa / ja nijn sillä tawalla laittanut itzelläns jongun tiedon nijsä / tahdois minulle ajatuxens kirjoituxen cautta ilmoitta / nijn en tahdo minä säästä itzecungin ylistyxexi / ja maacunnan yhteisexi hywäxi / sencaldaista tulewaisen vuoden Almanachan sisälle wetä / ja sijhen siwun mitä minä itze olen hawainnut / ja mitä muutoin sinä taidais olla muistuttamist. Sillä jos jocainen / tällä tawalla tahdois olla ahkera täsä / nijn tulis tämän paicacunnan Maanrakennus ja huonenhallitus merkillisesti paratuxi / cosca caicki nämät taitawat Almanachan cautta kewiästi tulla joca miehen käsijn. Ne coetuxet / cuin muisa maanpaicoisa owat tehdyt / ej ole meille aina soweljat / engä me taida nijhin luotta / ennen cuin ne owat täällä coetuxen cautta wissixi löytyt.³⁶

Hasselbomin haluun julkaista almanakassa yleishyödyllisiä tekstejä vaikutti varmasti hänen Uppsalassa omaksumansa hyötyajattelu, mutta hän tunsikin myös suomalaisen maanviljelyksen karut olosuhteet miehitys- ja katovuosien jäljiltä ja halusi omalta osaltaan parantaa tilannetta:

Se walitettapa tila cuin Sures-Ruhtinan Maasa Suomesa on, cusa, wihollisen julman lijkunon ja monen catowuoden cautta, suuri osa maata, siemenen putoxet maca kylminä jaketona, on waatinut minua tämän erän, ajatteleman, millä tawalla peldo, neljänäl osal, ja wielä wähemäl siemenel, cuin muutoin, taittais kylwätä, ja cuitengin sittekin Jumalan siunauxen cautta, runsas ja hywä corjo toiwota. Mutta että tämä ensist näky olewan wastoin luondo ja mahdotoin, täyty minun pyytä ettei yxikän, omaksi wahingoxens tätä hyljä, ennen cuin hän ensist on tutkinut ne syyt cuin täsä edespannan, eli myös itze coetellut yhden wähän peldo-cappalen päälle.³⁷

36 *Almanakka 1732, A15b, A16a, A16b, B1a.*

37 *Almanakka 1727, A16b.*

Hasselbomin sivistysmatkan aikaiset suomenkieliset almanakat (1729 ja 1730) olivat käännöksiä Anders Celsiusuksen ruotsinkielisistä almanakoista. Nekin sisälsivät kaksi yleishyödyllistä tekstiä ”Yhden Perhen Isänän welwollisudesta ja työstä” ja ”Yxi Tarpellinen neuwo / cuinga peldo eli maa pitä parattaman ja tehtämän lihawax”. Celsius toimitti vuodesta 1728 vuoteen 1745 useita ruotsinkielisiä almanakkoja, joissa yleishyödylliset liitekirjoitukset olivat tavallisia.³⁸

Neuvotekstien aika jäi kuitenkin lyhyeksi, sillä jo vuoden 1735 almanakassa Hasselbom totesi, ettei enää julkaise yleishyödyllisiä tekstejä. Perusteluna oli se, ettei hän halua suututtaa ”Hywän suopaa Lukiaa”.³⁹ Almanakkojen vastaanotto ei ilmeisesti ollut ollut suopea. Hasselbom jatkoi kuitenkin liitekirjoitusten julkaisemista, mutta aiheet muuttuivat jälleen yleissivistäviksi. Vuosien 1735–1738 almanakoissa kerrotaan Lutherin elämästä, ja vuosina 1739–1748 käsitellään Ruotsin lähihistoriaa. Ei tiedetä, ovatko historiatekstit Hasselbomin itse kirjoittamia, mutta samoista aiheista oli julkaistu kertomuksia ruotsinkielisissä almanakoissa.⁴⁰

Mistä Hasselbom oli saanut idean käytännöllisten ja yleishyödyllisten tekstien julkaisemiseen almanakassa? Se saattoi olla hänen oma ajatuksensa. Ehkä hän oli oivaltanut, että almanakasta saisi kätevän julkaisukanavan suomenkielisille hyötyteksteille. Idea on voinut tulla myös Uppsalasta, jossa ensimmäinen maataloutta käsittelevä liitekirjoitus ”Anvisning för en Huushållare” oli julkaistu jo vuonna 1714 Uppsalan yliopiston matematiikan professori Johannes Valleriuksen toimittamassa Tukholman horisontin mukaan lasketussa almanakassa. Maataloustekstit yleistyivät Ruotsin puolella ilmestyneissä ruotsinkielisissä almanakoissa samoihin aikoihin, kun Hasselbom toi tekstit suomenkielisiin almanakkoihin.⁴¹

4. Hasselbomin almanakkojen kieli

Hasselbomin almanakoissa esiintyvän kielen äänne-, muoto- ja lauserakenteesta sekä sanastosta on kirjallisuudessa hyvin vähän mainintoja. Martti Rapolan vanhojen almanakkojen kieltä koskevassa yleiskatsauksessa laajimman huomion saavat Tammelinin almanakat. Hasselbomin almanakkojen kielestä Rapola toteaa, ettei niiden ja Tammelinin

38 Celsiusuksen maataloutta käsittelevät neuvotekstit ovat *Om Oeconomien i gemen, samt om en Hushållares plikt* (1729), *Underrättelse huru jorden kan förbättras och göras mera fruktbar* (1730), *Några anmärkingar vid Åkerbruk, som vidare stå at observeras* (1731), *Extract af Kyrko H. H: Magist: Ol. Bromans bref, dat. Hudwikswald 1729, angående åkerbruk* (1732), *Underrättelse om Lin af Kyrko-H. Broman i Hudwikswald* (1733), *Chymiske försök med allehanda jordmohner, som til Sädes-och Trädgårdsland tjenlige äro* (1736, 1737), *Om Schäfferiers inrättande, ur Com. R. Alströms Tractat om Fåra-skötsel, jemte flera rön i samma ämne* (1740, 1741) ja *Hus-Hålls Almanach. Underrättelse om nyttan af växternas olika kön vid Åkerbruk och Trädgårdar, af Archiat. v. Linné* (1744, 1745).

39 *Almanacka 1735*, A15b.

40 Vuosien 1700 ja 1701 Tukholman horisontin mukaan lasketuissa Riddermarckin almanakoissa oli kertomus ”Doct. Luthers födelse, wandel och död”. Ruotsin historiaa on käsitelty ruotsalaisissa almanakoissa jo ainakin 1680-luvulta lähtien. *Svenska almanachor, kalendrar och kalendariska skrifter intill 1749*, Norstedt & Söner, Stockholm, 1878.

41 *Svenska almanackor om lantbruket och dess binäringar 1714–1850*-verkkojulkaisu. Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, Stockholm, 2014 (luettu 4.12.2022), <https://www.ksla.se/bibli/brondegaardsamlingen/ovrigt-material/almanackor-1714-1850>.

kalenterien kielen välillä voi huomata olennaista eroa.⁴² Tämä onkin totta, kun kieltä tarkastelee yleisellä tasolla. Hasselbomin almanakat edustavat aikakautensa kirjakieltä: äännerakenteessa ja joissakin muoto-opin piirteissä kuuluu selvä lounaissuomalaisuus, lauseopille ovat puolestaan antaneet leimansa ruotsin kielen rakenteet, jotka ovat välittyneet suomeen käännösten mukana (luku 4.1).

Kun Hasselbomin ja Tammelinin tekstejä tarkastelee systemaattisesti ja yksityiskohdaisesti, almanakkojen välillä alkaa näkyä kielellisiä eroja. Olen tarkastellut vertaillen niitä almanakkojen osastoja, jotka vuodesta toiseen ovat olleet almanakoissa mukana ja joissa kieli on pysynyt pitkään muuttumattomana ja muutokset ovat olleet hitaita. Muutoksia on kuitenkin tapahtunut, ja tekstivertailu tuo ne selvästi esiin. Tarkastelemiani vakio-osastoja ovat tiedot markkinapäivistä (luku 4.3), auringon- ja kuunpimennykset (4.4) ja kalendaarion lyhyet sääennustukset (4.5). Lisäksi olen vertaillut almanakkojen kansilehdillä olevia tekstejä (4.2). Hasselbomin ja Tammelinin almanakkojen lisäksi tutkimuksessa ovat olleet mukana Celsiusin kaksi almanakkaa ja tiedeakatemiaan julkaisemista almanakoista vanhimmat vuosilta 1749 ja 1750. Vaikka tutkimuksessa käsittelen muitakin kuin Hasselbomin almanakkoja, olen ensi sijassa kiinnostunut juuri Hasselbomin almanakoista. Millaisia ne ovat kieleltään? Mitä eroja ja yhtäläisyyksiä on havaittavissa muiden almanakkojen kieleen verrattuna? Muodostavatko parinkymmenen vuoden aikana julkaistut almanakat kieleltään yhtenäisen joukon? On viitteitä siitä, että Hasselbomin eri vuosien almanakoissa on kielellisiä eroja.

Puhun Hasselbomin almanakkojen kielestä, en Hasselbomin kielestä, sillä ei ole tietoa, kirjoittiko Hasselbom suomenkieliset almanakkatekstinsä itse vai onko joku kääntänyt ne ruotsista. Rapola on arvellut, ettei Hasselbom vasta aikuisena Suomeen muuttaneena voinut osata maan kieltä.⁴³ Rapola ei tarkemmin perustele, miksi Hasselbom ei olisi voinut kieltä osata. Vaikka Hasselbom muutti Suomeen vasta aikuisena, hän asui Suomessa kuitenkin vuosikymmeniä. Ensimmäiset almanakkansa hän toki julkaisi melko pian Suomeen muuttamisensa jälkeen, mutta varsinkaan almanakan vuosittaiset vakiotekstit eivät edellyttäneet erinomaista kielitaitoa. Sekin on mahdollista, että osa almanakoista tai niiden osastoista on Hasselbomin suomeksi kirjoittamia, osa puolestaan käännöksiä. Kysymys Hasselbomin suomen kielen taidosta on kiinnostava, mutta siihen ei löydy varmaa vastausta pelkästään almanakkojen kieltä tutkimalla, vaan asiaa pitäisi selvittää asiakirjalähteiden avulla. Jotain osviittaa Hasselbomin suhtautumisesta suomen kielen taitoon antaa Johan Sténin maininta siitä, että Pehr Kalmin virantäytön yhteydessä (30.6.1747) Hasselbom oli todennut suomen kielen taidon välttämättömyydestä näin: ”Viimein olen sitä mieltä, että suomen kieli on väistämätön sille, joka aikoo tutkia ja valaista tämän maan taloutta.” Stén toteaa, että Hasselbom tiesi kanavointihankkeen kenttätöiden kokemuksen perusteella, että suomen kielen taito oli kenttätöissä välttämätön.⁴⁴

42 Rapola, ”Suomalaisten almanakkojen kielestä”, 147.

43 Rapola, ”Suomalaisten almanakkojen kielestä”, 147.

44 ”Ytterst håller jag ock före att finska språket är oumgängeligt för den, som skal undersöka och upplysa detta landets oekonomie.” Stén, *Kulta-aika*, 194–195. Säätyläisten suomen kielen taidon

4.1 Lounaismurteisuuksia, ruotsalaisuuksia ja omintakeisuuksia

Hasselbomin almanakkojen kielessä on monenlaisia lounaissuomalaisia piirteitä. Lounaismurteille on ominaista⁴⁵ muun muassa loppuheittoisuus (esim. *ajatuxens, lämmind, selkiäst, ostais* almanakassa 1726), pitkien vokaalien lyheneminen (esim. *jotca sihen ikän ja tilan tullet owat*, 1738), nasaalien ja likvidojen lyheneminen (esim. *Wuona, tawaliset*, 1727), *ht*-yhtymän assimiloituminen *tt*:ksi (esim. *tapattua* 'tapahtua', 1726), *sn*-yhtymän säilyminen partisiipeissa (esim. *rangaisnut*, 1735, *pääsnyt*, 1746), *h*:n metateesi (esim. *unhotam, Walhella*, 1726), *i*-vartaloisten sanojen imperfektivartaloon kehittynyt *ei*-diftongi (esim. *sallei* 'salli', *tutkei* 'tutki', 1735), astevaihtelussa heikko aste alkuperäisen *i*-loppuisen diftongin edellä (esim. *annoi* 'antoi', *synnyi* 'syntyi', 1747) ja *lk*- ja *rk*-yhtymien heikkoasteiset muodot *lj* ja *rj* *ä*-äänteen edellä (esim. *näljäsä*, 1745, *peljästy*, 1741, *wetohärjät*, 1732, *märjät*, 1727). Inessiivin päätte on lounaismurteissa *-sa/sä* tai *-s* (*täsä, Maasa* ja *waldacunnasa, almanachas*, 1727), ja *h*:lliset asut ovat illatiivimuodoissa tavallisia (esim. *oikiahansywytehen ja harwutehen*, 1727, *Turun caupungihin*, 1748).

Sanastollisia⁴⁶ lounaissuomalaisuuksia ovat ainakin säätermi *lahtua* 'lauhtua', *löhkä* 'lemu, löyhkä', teonnimet *korjo* 'heinän tai viljan korjaaminen', *kylvy* 'kylväminen, kylvö' ja *kynty* 'maan kääntäminen auralla, kyntäminen, kyntö' sekä ruumiinosaa tarkoittavan *jäsen*-sanan asu *jäsenä* ja *tynnyri*-sanan asu *tynnäri*.

Lounaismurteisiin viittaavat myös monikon ensimmäisen persoonan kieltoisanan lyhentymän ja persoonapronominin yhdistelmät *en me* 'emme me'⁴⁷. Niitä on runsaasti auringon- ja kuunpimennyksistä kertovassa osastossa (ks. myös luku 4.4), esimerkiksi *en me saa* (1737, 1741, 1745, 1746, 1747) ja *etten me saa* (1736), mutta vastaavia rakenteita löytyy myös liitekirjoituksista, esimerkiksi *on tarpellinen et en me, en me suingan tundis löhkökyn, engä me tiedä sitä* (1726) ja *engä me taida niihin luotta* (1732). Myös parissa Tammelinin almanakassa on kieltoverbin lyhentymän ja persoonapronominin yhdistelmiä, esimerkiksi *en me taida* (1710) ja *me en taida* (1708). Lyhentyneen verbin persoonapäätteen ja persoonapronominin yhdistelmä esiintyy Hasselbomin almanakassa ainakin kerran myös myönteisessä muodossa: *Nyt rienem me itzem sihen cuin aiwoittu on* (1727). Omintakeisia ovat vuosien 1726 ja 1727 almanakkojen *että*-konjunktion ja yksikön kolmannen persoonan kieltoisanan erilleen kirjoitetut yhtymät, esimerkiksi *et ei muuta enä ole jälill, et eij meille ole muut* (1726) ja *et ej ainoastans yhteinen cansa* (1727).

Koska vanha kirjasuomi on suurelta osin käännöskieltä, siinä on monenlaisia vieraista kielistä kirjallisen kielikontaktin kautta lainautuneita rakenteita, jotka antavat oman lei-

tarpeesta on kirjoittanut Nils Erik Villstrand, *Valtakunnanosa. Suurvalta ja valtakunnan hajoaminen 1560–1812*, suom. Jussi T. Lappalainen & Hannes Virrankoski, Suomen ruotsalainen historia 2, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsinki, 2012, 88, 139.

45 Lauri Kettunen, *Suomen murteet II. Murrealueet*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 188, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1930, 1–15; Martti Rapola, *Johdatus suomen murteisiin*, neljäs painos, Tietolipas 4, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1990, 106–114.

46 Sanojen levikkitiedot on tarkistettu *Suomen murteiden sanakirjasta. Suomen murteiden sanakirja*-verkkójulkaisu. Kotimaisten kielten keskuksen verkkójulkaisu 30, Kotimaisten kielten keskus, Helsinki, 2022 (luettu 4.12.2022), <https://kaino.kotus.fi/sms/>.

47 Ilkka Savijärvi, *Itämerensuomalaisten kielten kieltoverbi I. Suomi*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 333, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1977, 59.

mansa kirjasuomen muoto- ja lauseopille. Monet tällaiset rakenteet ovat tulleet ruotsista,⁴⁸ ja niitä on myös Hasselbomin almanakoissa. Vieraista kielistä omaksuttuja piirteitä ovat muun muassa agentilliset passiivirakenteet (esim. *tuli Pultawa Ruotzin Sotajoucolda ahdistettuxi*, 1747), passiivinen A-infinitiivi (esim. *se jolla on wähembi cuin seitzemän hammasta ei ole kelwollinen säästettä*, 1732), prepositiorakenteet (esim. *ylitzen ennen nimitetyin jäsenitten < öfwer the omtalte ledarna*, 1727), fraasiverbit (*eteen ottaa* 'aikoa, ryhtyä', *ulos jättää* 'jättää pois', *päälle seisoa* 'väittää', 1726), tavan adessiivi (esim. *caikella ahkerudel ja wireydell < med all sorgfällighet*, 1727) ja artikkelin käyttö (esim. *jonga on poikunut yxi nuori ja wirhitöin lehmä*, 1732).

Lisäksi löytyy joukko piirteitä, jotka ovat ominaisia vain Hasselbomin almanakkojen kielelle. Monet ovat pieniä ortografisia tai sanastollisia yksityiskohtia. Suomen ortografia ei vielä 1700-luvulla täysin noudattanut fonemaattista, yksi äänne – yksi kirjain-periaatetta, joten samassa tekstissä saattoi esiintyä vaihtelevia kirjoitusasuja samasta sanasta tai sanamuodosta. Useimmille kirjoittajille oli kuitenkin muodostunut jonkinlainen oma ”tyyli”, ja tilastollisesti voidaan osoittaa tietyille kirjoittajalle tai tekstille ominaisia ortografisia piirteitä. Esimerkiksi Hasselbomin almanakoissa sananloppuisen *t*-äänteen merkitseminen *d*-kirjaimella on tavallisempaa kuin Tammelinin almanakoissa (Hasselbomilla 19 tapausta, Tammelinilla vain yksi). Hasselbomin almanakoissa esiintyy myös tavanomaista useammin sanan sisällä *i*-äänteen merkinä *j*-kirjain. Vanhassa kirjasuomessa *e*- ja *ä*-äänteiden merkintä on ollut vaihtelevaa, koska kumpaakin on voitu merkitä sekä *e*-että *ä*-kirjaimella. Vastaavanlainen käytäntö on ollut myös ruotsissa. Merkintätapa alkoi vähitellen selkiytyä, mutta vanhoissa almanakoissa on suhteellisen yleistä, että *e*-kirjain on ollut *ä*-äänteen merkinä ja *ä*-kirjain *e*-äänteen. Seuraavat esimerkit ovat Hasselbomin almanakoista: *hewätä* 'hävetä', *jylinen* 'jylinän' (1726), *ymmärtewäisiä* 'ymmärtäväisiä', *eskän* 'äsken', *wetenyt* 'vetänyt', *pälkein* 'pelkäin, peläten' (1739); *yhtänä* 'yhtenä', *myödän* 'myöden' (1726), *wedän* 'veden', *sä* 'se' (1727), *källö* 'kello', *märta* 'merta' (1739), *pilwät* 'pilvet', *läiri* 'leiri' (1747).

Kirjoitusasuun liittyvät tavallaan myös kirjoitusvirheet. Niitä on muissakin kuin Hasselbomin almanakoissa, eivätkä painovirheet ole lainkaan tavattomia aikakauden painotuotteissa.⁴⁹ Almanakkojen tapauksessa on vaikea sanoa, milloin kirjoitusvirheessä on kyse huolimattomuudesta, milloin taas kielen taitamattomuudesta. Eikä ole selvää sekään, onko huolimaton ollut tekstin kirjoittaja vai sen latoja. Kirjoitusvirheet eivät siis sinänsä ole outo ilmiö vanhassa kirjallisuudessa, mutta oudolta tuntuu seuraava vuoden 1739 almanakassa oleva jakso⁵⁰, jossa on selviä virheitä (lihavoitu), mutta virheet eivät ole sen enempää tyypillisiä paino- kuin kielivirheitäkään:

48 Kaisa Häkkinen, "Suomen kieli 1700-luvulla", *Narinkka 1995. Helsinki 1700*, toim. Päivikki Kallio, Irma Savolainen & Sinikka Vainio, Helsingin kaupunginmuseo, Helsinki, 1996, 123–124; Kaisa Häkkinen, "Kuinka ruotsin kieli on vaikuttanut suomeen?", *Sananjalka* 39 (1997:1), <https://doi.org/10.30673/sja.86585>, 41–45.

49 Almanakkojen painovirheiden runsaudesta Rapola, "Suomalaisten almanakkojen kielestä", 147.

50 *Almanakka 1739 B3b, B4a, B5b, B6a*.

Maalises **hellituxes** oli myös monda sekanusta / canssan eripuraisuden **tahdtn** / nijñ että yxi joucko tahdoi sen / toinen tämen cuningaxens nijñcuin itzecucin luuli itzelläns parhaxi olewan / catzoin enemmän oma cuin yhteista / hywä. Mutamat ja erinomattain yhteinen cansa / jotca palion olit kärsinät oudoilda cuningoilda / cuin häiden ylitzens olit hallinnet / erinomattain Drottning Margarethan hallituxen ajasta / tahdoit **eträ jongöm** omaisista piti waalittaman **cuingaxi** / eli joca muuttoin waldacunnan edes seisois. Tällä **muato** oli myös Ruotzin waldacunda siihen aicaa ilman crunattua Päättä / ja edes seisottin Steen Sturelda / sillä **minellä** nuoremalda / joca oli **ets** johon hän HErran päiwille vuonna yxituhatta wijsi sata caxi toista kymmändä Ruotzin Caupungis walitin ja cutzutin /

--

Cosca Steen Sture ei **el** tainut hywällä händä hillittä / nijñ on hän piritänyt hänen linnasans / ja wimein **etti** hänen Fangix / jonga hän Pawin Legatin eli **saman** saattajan / ja Ruotzin waldacunnan Wanhembin esi rucouxen tähden **päästi** jäl lens wal lallens / ja **etti** armohons; cuitengin nijñ / että saman Archi Pisman ei pitänyt **äää** tuleman endisän wirckans Upsalan / waan elämen itzelläns **cartonoisans**.

--

Cosca hän cuulla sai / että taincaldainen erispuraisus oli Ruotzin Waldacunnas rupens hän **ajateltman** / cuinga hänen piti sen **slans** saamman johon hän lucki itzel lens olewan **ockeuden** / sen pätöxen **jalcken** cuin Drottningi Margarethan aicana tapahtui Calmaris / vuonna 1396.

Vastaavanlaisia kohtia ei ole muissa Hasselbomin almanakoissa, eikä vuoden 1739 almanakkakaan ole virheiden suhteen kauttaaltaan samanlainen. On vaikea löytää varmaa selitystä tekstin poikkeuksellisen huolimattomalle kieliasulle. Ehkä käsikirjoitus on joiltakin kohdin ollut epäselvä tai tekstiä painettaessa on tapahtunut jokin vahinko.

Hasselbomin almanakkojen sanastossa kiinnittää huomiota *ehkä*-sanan runsas käyttö. Esiintymiä on vanhan kirjasuomen korpukseen⁵¹ sisältyvissä Hasselbomin teksteissä 29, ja korpukseen kuulumattomissa teksteissä niitä on vielä lisää. Tammelinin almanakoissa *ehkä*-sanan esiintymiä ei ole lainkaan, ja Celsiuksen almanakasta löytyy ainoastaan yksi esiintymä. *Ehkä*-sanaa on käytetty usein *vaikka*-konjunktion tavoin: *Ehkä he sitten yhden ja toisen kerran waadeit händä sijhen / nijñ eij hän cuitengan tahtonut suostua* (1742). Sanastollinen erikoisuus on myös tapa käyttää sanaa yksituhatta suurten lukusanojen muodostuksessa, esimerkiksi *wuonna yxituhatta wijsisata neljänkymmend ja cuus* (1738).

Muoto-opissa kiinnittää huomiota se, että Hasselbomin almanakoissa on paljon nykyisenlaisia E-infinitiivin instruktiivimuotoja, kuten *opettaen*, *etzien* (1735), *wannoen* (1745), *cutzuen* (1736), *ylistäen* (1742), vaikka vanhassa kirjakielessä tavallisempia ovat

51 Vanhan kirjasuomen korpus sisältää Ruotsin vallan aikana ilmestyneitä eri alojen teoksia, tuolta ajalta säilyneitä laajahkoja käsikirjoituksia sekä yksittäisiä almanakka- ja asetustekstejä, saarvoja ja runotekstejä. Korpus on koottu Kotimaisten kielten keskuksessa.

illiset asut.⁵² Niitä on Hasselbomin almanakoissakin, mutta vain muutamia, esimerkiksi *odottain* (1747), *etzein* (1739), *lukein* (1745) ja *säästäin* (1726).

Ei ole varmaa tietoa, miten Hasselbomin suomenkieliset almanakat ovat syntyneet ja kuka on kirjoittanut ne suomeksi, mutta ainakin vuoden 1735 almanakan liitekirjoituksen pohjana on mitä ilmeisimmin ollut ensin ruotsinkielinen teksti, joka sitten on käännetty, sillä suomenkielisen tekstin joukkoon on jäänyt ruotsin *och*-konjunktio: *caickinaises opis och hywis awuis*. Olen yrittänyt etsiä teksteistä oppijansuomen piirteitä, jotka voisivat osoittaa, ettei suomi ole ollut kirjoittajan äidinkieli. Tällaisia piirteitä voisivat olla esimerkiksi partitiivimuodot, joihin on valittu kahdesta päätevariantista se, joka ei kuulu sanan vartalotyyppiin, esimerkiksi *arwioa* 'arviota' (1726), *herneiiä* 'herneitä', *asioia* 'asioita', *kypsetä* 'kypsiä' (1727), *caunia* 'kauniita', *marjoita* 'marjoja' (1732), *calleija* 'kalliita' (1735), virheellinen A-infinitiivin tunnus, esimerkiksi *kylwätä* 'kylvää' (1727), *toiwota* 'toivoa' (1727), vokaaliharmonian vastainen päätevariantti, esimerkiksi *muutoxisä* (1726), *uloswalitzemisestä* (1727), *tutkistellä* (1735), virheellisesti tulkittu äänne muutos monikon tunnuksen edellä, esimerkiksi *cunningoita* 'kuninkaita' (1739), *waldacunnoille* 'valtakunnille' (1739) ja taivutusmuodon kannalta virheellisesti hahmotettu sanavartalo, esimerkiksi *kipenet* 'kiivenneet' (1726), *pyeldätty* 'pyeltty' (1727) ja *pelkäen* 'peläten' (1732).

4.2 Kansilehdet

Eri aikoina almanakkojen kansilehdillä on kuvailtu almanakan laatimista tai julkaisemista erilaisin verbein. Myös aktiivi- ja passiivimuotojen käyttö verbirakenteissa on vaihdellut. Tammelinin almanakoissa on käytetty passiivimuodossa verbejä *kirjoittaa* ja *asettaa* (esim. *Kirjoitettu ia asetettu LAUR. TAMMELINILDA*, 1706). Samat *kirjoittaa*- ja *asettaa*-verbit esiintyvät myös Hasselbomin kahdessa ensimmäisessä almanakassa, mutta aktiivimuodossa (esim. *Jonga on Kirjoittanut ja asettanut Turun Horizondin jälkeen – – NICOLAUS HASSELBOM*, 1727). Celsiusenkin almanakoissa käytetään kahta verbiä ilmaisemaan almanakan laatimista ja julkaisemista, mutta verbeinä ovat yhdysverbit *uloslukea* ja *ylitse[n] lyödä*, jotka on taivutettu passiiviin (esim. *Ulosluettu ja ylitzen lyöty Ruotzin Caupungin Horizondin jälkeen*, 1729). Ilmeisesti samat verbit ja muodot esiintyvät myös Hasselbomin vuoden 1732 almanakan kansilehdellä. Almanakasta ei ole säilynyt täysin ehjää kappaletta, enkä näin ollen ole nähnyt kyseisen almanakan kantta, mutta Pippingin luettelon⁵³ mukaan siinä lukee: *Ulosluettu ja ylitzen lyöty Turun Horizondin jälkeen*. Toisin kuin edellä mainituissa tapauksissa Hasselbomin almanakassa mainitaan Turun horisontti, kun taas Celsiusen almanakoissa puhutaan Ruotsin kaupungin horisontista.

Vuosien 1733 ja 1734 almanakkoja ei ole säilynyt, mutta ainakin vuodesta 1735 lähtien Hasselbomin almanakoissa esiintyy vain aktiivimuotoinen verbi *uloslukea* (esim. *Jonga on Turun Horizondin jälkeen ulos lukeut. NICOLAUS HASSELBOM*, 1746). Vuoden

52 Laila Lehikoinen & Silva Kiuru, *Kirjasuomen kehitys*, 3. painos, Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki, 1993, 148–149.

53 F. W. Pipping, *Luettelo Suomexi präntätyistä kirjoista*, toim. Martti Rapola, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 20, WSOY, Porvoo, 1967 [1856–1857], 133.

1747 almanakan kansilehdellä on Hasselbomin muista almanakoista poiketen lisäksi maininta vanhasta ja uudesta päivämäärästä: *Jonga on Turun Horizontdin jälken wanhan ja Uuden päivää lugun cansa ulos lukenut. NICOLAUS HASSELBOM.* Kun almanakkojen julkaisijaksi tuli Ruotsin tiedeakatemia, kansilehdellä alettiin käyttää *ulosantaa*-verbiä passiivimuodossa (esim. *TURUN Horizontin jälken ulosannettu Hänen Cuning:sen Maij:tins armollisen asettamisen jälken Hänen Tieto-Academialdans*, 1749).

Vaikka eri tavat käyttää verbejä kansilehdellä limittyivät tilanteissa, joissa almanakan toimittaja tai julkaisija vaihtui, on selvästi osoitettavissa, että jokin käytäntö oli tietyille tekijälle tyypillinen. Tammelinille tyypillistä oli verbipari *kirjoitettu ja asetettu*, Celsiukselle *ulosluettu ja ylitsenlyöty*, Hasselbomille aktiivimuotoinen verbi *uloslukenut* ja tiedeakatemian almanakoille *ulosannettu*.

4.3 Tiedot markkinapäivistä

1700-luvulla luetteloksi kootut tiedot markkinapäivistä olivat yksi almanakkojen vakio-osastoista. Osion otsikko on vaihdellut almanakan tekijän mukaan. Tammelinin almanakkojen otsikossa ei mainita vuosilukua (esim. *Wuotiset Markinat. Suures Ruhtinan Maasa Suomesa / Wijburin Länis ja Pohjan Maalla*, 1713), mutta Hasselbomin almanakkojen otsikkoon se on kuulunut ainakin vuodesta 1727⁵⁴ (esim. 1727. *Wuoden Marckinat Suomesa*). Aivan loppuvaiheessa, vuonna 1747, Hasselbomin almanakkojen markkinapäivätietojen otsikko muuttuu, kun otsikkoon palaa Tammelininkin almanakoissa ollut teksti *Suures Ruhtinan Maasa* (1747. *Wuoden Marckinat Suures Ruhtinan Maasa Suomesa*). Vastaava otsikko löytyy myös Hasselbomin viimeisestä almanakasta (1748) ja tiedeakatemian julkaisemista almanakoista. Celsiuksen vuoden 1730 almanakassa ei näytä olleen markkinatietoja. Hänen toista almanakkaansa en ole kokonaisuudessaan nähnyt, koska yhtään täysin ehjää kappaletta ei ole säilynyt. Vuoden 1748 almanakalla ja tiedeakatemian almanakoilla on markkinaosastossa muitakin yhtäläisyyksiä, sillä tieto siitä, ettei jossakin kuussa järjestetty lainkaan markkinoita, on muotoiltu niissä samanlaisin fraasein: *Ei Suomesa Marckinoita pidetä* (1748, 1749) ja *Ei Suomesa yhtän Markinata tapahdu* (1748, 1749, 1750). Aiemmissä almanakoissa paikanmääre oli aina ollut lauseen lopussa (esim. *Ei yhten Marckinata pidetä Suomesa*, 1747).

Markkinapäivätiedoissa luetellaan vuodesta toiseen samat paikannimet, ja saman tekijän almanakoissa markkinapaikan nimen kirjoitusasu ja taivutusmuoto pysyvät yleensä lähes muuttumattomina. Almanakan laatijan vaihtuessa paikannimien kirjoitusasukin on toisinaan muuttunut, esimerkiksi Tammelinilla *Rauman Caupungis*, *Uudesa Caupungisa*, *Cajanasa*, mutta Hasselbomilla *Raumalla*, *Uudes Caupungis*, *Cajanas*.

54 En ole nähnyt Hasselbomin ensimmäisen almanakan markkinapäivätietoja, sillä almanakkaa ei ole kokonaisuudessaan digitoitu.

4.4 Auringon- ja kuunpimennykset

Almanakoissa on kerrottu vuoden aikana esiintyvistä auringon- ja kuunpimennyksistä. Osaston otsikko on vaihdellut almanakan tekijän mukaan. Tammelinin almanakoissa ei vielä käytetty vakiintunutta muotoilua, vaan otsikoissa esiintyi variaatiota ja ne olivat pitkiä: esimerkiksi *Auringon ja Cuun Pimenemisestä* (1705, 1709), *Auringon ja Cuun Pimenemisestä tänä Wuona* (1706) ja *Auringon ja Cuun pimenemisistä Sisälolevaisell Wuodella* (1710). Hasselbomin almanakoissa otsikko on alusta asti ollut ytimekkäästi joko yksikkömuotoinen *Pimenemisestä* (esim. 1726) tai monikkomuotoinen *Pimenemisistä*⁵⁵ (esim. 1735). Poikkeuksena ovat vuosien 1747 ja 1748 almanakat, joiden otsikoissa on käytetty pidempää ja joidenkin Tammelinin almanakkojen otsikoita muistuttavaa asua *Auringon ja Cuun Pimenemisestä*. Ensimmäisissä Ruotsin tiedeakatemia julkaisemissa almanakoissa *pimeneminen*-sanana tilalla esiintyy sana *pimeys*: *Auringon- ja Cuun Pimeydet* (1749) ja *Cuun pimeydet* (1750).

Almanakkojen välillä on eroa myös siinä, miten pimennysosaston teksti alkaa. Tammelinilla on monenlaisia, pitkiäkin aloituksia (esim. *Täsä sisällä olewaises Wuodes*, 1708; *Senjälken cuin Tabulae Astronomicae tietä andawat / tapahtu meille tänä vuonna*, 1710), mutta ytimekäs aloitus *TÄnä Wuonna* (1705, 1706) oli jo käytössä hänenkin almanakoissaan. Hasselbom on täydentänyt tällaisen ytimekkään aloituksen yleensä vuosiluvulla⁵⁶, esimerkiksi *Tänä Wuona 1726*, mutta vuosiluvuttomiakin *TÄnä vuonna* -tapauksia esiintyy hänen almanakoissaan (1727, 1732 ja 1736), kuten myös muutamia pidempiä aloituksia *Ehkä Auringo tänä vuonna 1735*, *EHkä tänä vuonna 1742* ja *TÄnä Wuonna 1739 jälkeen JESUXEN Christuxen syndymän*, *TÄnä vuonna jälkeen JESUXEN Christuxen Syndymän 1745*. Vanhimmassa tiedeakatemia almanakassa ei ole varsinaista aloitusfraasia, vaan siinä mennään suoraan asiaan: *Nijstä 5, cuin tänä vuonna tapahtu, tulewat ne 2 wijmmeistä meidän tykönäm selkiäsä taiwasa näkywäisixi* (1749).

Jos pimennyksiä osui samalle vuodelle useampi kuin yksi, ensimmäiseen pimennykseen viitataan joko sanalla *ensimmäinen* tai *edellinen*. Tammelin käyttää kumpaakin sanaa, esimerkiksi *Ensimmäinen tapahtu Auringos* (1708) ja *Se edellinen Cuun pimeneminen tapahtu* (1706). Celsiuksen vuoden 1730 almanakassa ja tiedeakatemia vuoden 1749 almanakassa on käytetty sanaa *ensimmäinen*: *Se ensimmäinen Auringon pimenemys* (1730), *Se ensimmäinen tapahtu Cuusa* (1749). Hasselbomin almanakoissa viittaussanana edellinen on lähes yksinomaisen. Se esiintyy almanakoissa vuosina 1727, 1736–1739, 1742, 1745 ja 1746, esimerkiksi *Cuu pimene edellisen kerran tänä vuonna* (1737) ja *Se edellinen auringon pimenemys tapahtu* (1745). Vain kerran, vuoden 1747 almanakassa, Hasselbomin almanakoissa esiintyy sana *ensimmäinen* viittaussanana: *Se ensimmäinen Auringon pimeneminen tapahtu*.

55 Tällainen otsikko on ilmeisesti myös Celsiuksen almanakoissa 1729 ja 1730. Vallinkoski, "Suomen almanakat ja kalenterit", 315.

56 Aloitusfraasissa on vuosiluku vuosina 1726, 1737, 1738, 1740, 1741, 1744 ja 1746–1748.

Edellisissä esimerkeissä auringon- ja kuunpimennyksistä on käytetty nimityksiä *pimeneminen* ja *pimenemys*. Lisäksi almanakoissa on käytetty sanaa *pimeys* (1727, 1749, 1750) pimennyksen merkityksessä. Johdos *pimennys* on tullut kirjakieleen vasta vuonna 1826 Gustaf Renvallin sanakirjassa.⁵⁷ *Pimenemys*-johdosta esiintyy lähinnä vain Hasselbomin almanakoissa. Lisäksi yksi esiintymä löytyy Tammelinin vuoden 1705 almanakasta ja kaksi Celsiuksen almanakasta 1730. Hasselbomilla *pimenemys*-sanan esiintymiä on 27. Esiintymät eivät jakaudu tasaisesti Hasselbomin almanakkoihin, sillä joinakin vuosina esiintymiä on paljon (vuoden 1736 almanakassa neljä, vuoden 1739 kahdeksan ja vuoden 1746 viisi kappaletta), mutta joidenkin vuosien (1726, 1727, 1732, 1738, 1741, 1742, 1747, 1748) almanakoissa *pimenemys*-johdosta ei ole käytetty lainkaan. Osittain esiintymättömyys johtuu siitä, että *pimenemys*-johdos esiintyy aina vain nominatiivissa, eikä tekstissä ole tarvittu nominatiivimuotoista ilmausta.

Pimenemys- ja *pimeneminen*-sanojen käytössä on kuitenkin Hasselbomin almanakoissa selvää eroakin (ks. taulukko 1). *Pimenemys*-johdos esiintyy Hasselbomin almanakassa ensimmäisen kerran vasta vuonna 1735. Sitä ennen *pimeneminen*-johdosta on käytetty sekä nominatiivissa että obliikvisijoissa. Sen jälkeen johdosten välille alkaa hahmottua selvä työnjako: nominatiivissa käytetään *pimenemys*-johdosta ja muissa sijoissa *pimeneminen*-johdosta. Tällaista käytäntöä noudatetaan vuosien 1735, 1736, 1739, 1740, 1744 ja 1746 almanakoissa. Vastaavaa *-mUs*- ja *-minen*-johdosten työnjakoa esiintyy myös muun muassa Mikael Agricolan teoksissa.⁵⁸ Vuosien 1737 ja 1745 almanakoissa ilmenee hapuilua johdosten käytössä sillä *pimeneminen*-johdosta on *pimenemys*-johdoksen ohella käytetty nominatiivissa, esimerkiksi *Tämä pimeneminen alca, Se jälkimäinen cuun pimenemys tapahtu* (1737). Johdosten työnjako muuttuu täysin vuosien 1747 ja 1748 almanakoissa, eikä niissä esiinny enää lainkaan *pimenemys*-johdosta vaan kaikki sijamuodot on muodostettu *pimeneminen*-johdoksesta, esimerkiksi *Coco tämä pimeneminen loppu, Tämän pimenemisen me saamme nähdä alusta* (1747).

Almanakkojen välillä on eroa myös päiväyksien ja lyhenteiden merkinnässä. Tammelinin ja Celsiuksen almanakoissa päiväyksien yhteyteen usein liitetään sana *siinä*, esimerkiksi *sijnä 4 päivänä Syyscuusa* (1708); *sijnä 28. p. Joulu cuusa* (1730), kun taas Hasselbomin almanakoissa päiväykset on yleensä ilmaistu ilman *siinä*-sanaa, esimerkiksi *11 päivänä Malis cuusa* (1727), *neljäntenä päivänä Syys cuusa* (1746). Poikkeuksellisia ovat seuraavat esiintymät: *sijnä 20. päivä Marras cuusa* (1732), *sijnä neljäntenä päivänä colmatta kymmendä Elo cusa* (1747), *sijnä yhdexendenä päivänä Elo Cuusa* (1747), *sijnä yhdexändenä päivänä colmatta kymmendä Elo Cuusa* (1748). Jälleen tavallisesta poikkeava käytäntö on Hasselbomin viimeisissä almanakoissa vuosilta 1747 ja 1748.

Hasselbomin almanakoissa on käytetty enemmän lyhenteitä kuin Tammelinin almanakoissa. Lyhenteiden käytössä on eroa myös saman tekijän almanakkojen välillä. Vaihtelu voi johtua tilankäytöstä, sillä toisinaan on voinut olla enemmän tarvetta teks-

57 Martti Rapola, *Sanojemme ensiesiintymiä Agricolasta Yrjö Koskiseen. Valikoima*, Tietolipas 22, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1960, 56, 97.

58 Silva Kiuru, "Agricolan teonnimijohdosten erikoispiirteitä", *Mikael Agricolan kieli*, toim. Esko Koivusalo, Tietolipas 112, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1988, 133–179.

Taulukko 1. Pimenemys- ja pimeneminen-johdosten käyttö nominatiivissa ja obliikvisijoissa Hasselbomin almanakoissa.

Vuosi	<i>Pimenemys</i> nominatiivi	<i>Pimeneminen</i> nominatiivi	<i>Pimeneminen</i> obliikvisija
1726	0	4	3
1727	0	0	2
1729	–	–	–
1730	2	3	2
1732	0	1	2
1735	2	0	1
1736	4	0	3
1737	1	1	3
1738	0	0	2
1739	8	0	1
1740	3	0	1
1741	0	0	2
1742	0	0	2
1744	1	0	3
1745	1	1	3
1746	5	0	5
1747	0	5	3
1748	0	2	5

tin tiivistämiseksi. Tällöin lyhenteet voivat kertoa latojan tekemistä ratkaisuksista. Toisaalta vaihtelevat käytännöt voivat vihjata, että eri vuosina eri ihmiset ovat kirjoittaneet tekstejä. Almanakoissa käytettyjä lyhenteitä ovat *min.* ja *m.* 'minuutti(a)', *sec.* 'sekunti(a)', *kel.* ja *k.* 'kello', *p.* 'päivä(nä)', *e. p.* 'ennen puoltapäivää', *i. p.* 'iltapäivä(llä)', *dig.* ja *digit.* 'digitus(ta), auringon halkaisijan kahdestoistaosa' ja *gr.* 'gradi(a), kulman aste, maapallon kaariaste'. Runsaasti lyhenteitä sisältävät ainakin vuosien 1726, 1732, 1735, 1736, 1737, 1739, 1744 ja 1746 almanakat, ja toisaalta lyhenteitä ei ole lainkaan vuosien 1738, 1740–1742 ja 1745 almanakoissa. Lisäksi almanakoissa käytetään erilaisia lyhenteitä sekä lyhenteiden ja auki kirjoitettujen sanojen kombinaatioita, esimerkiksi *Kel 5. 51. min. 32. sec.* (1726), *k. 2. m. 14. e. p.* (1735), *kello kymmenen 21. min. ja 14 sec.* (1739). Minuutin lyhennettä on käytetty almanakoissa yleisesti, mutta sekunnin lyhenne *sec.* esiintyy almanakoissa vain vuosina 1726, 1727 (kerran), 1739 ja 1746.⁵⁹

Hasselbom on käyttänyt pimennysosastossa Tammelinia vähemmän lainasanoja. Siksi huomiota herättävätkin vuosien 1740, 1741, 1747 ja 1748 almanakat, joissa on käytetty muutamia lainasanoja ja suomenkielisten kuukausien nimien ohessa latinankielisiä nimiä, esimerkiksi *toisna päivänä Tammicuusa* (2. Januar.) (1740); *latitudo lunae australis, seitzämändenä päivänä colmattakymmendä Marras cuusa* (27. Nov.) (1741); *se on puoli colmatta caxitoista kymmänät osa Auringon diameteristä eli leweydestä, neljändenä päivänä toista kymmändä Helme Cuusa* (24. Feb.) (1747); *Silloin Auringo Cuulda peitettän yhdexän ja yxi colmas osa digitusta*⁶⁰, *neljändenä päivänä toista kymmendä Heinä*

59 Almanakkojen lyhenteistä Toropainen, "Tuttuus kalenterin lukijan apuna".

60 *Digitus*-sana esiintyy Hasselbomin 1720- ja 1730-luvun almanakoissakin, mutta lyhenteenä, jolloin se ei yhtä selvästi nouse tekstistä esiin.

Cuusa. (14 Jul.) (1748). Samantapaista päivämäärien merkintää on esiintynyt Tammelin almanakoissa (*sijnä 6/16 Novemb: eli Marras Cuusa*, 1705), muttei Hasselbomilla ennen 1740-lukua.

4.5 Kalendaarion lyhyet sääennustukset

Kalendaarioiden yhteydessä esiintyvät sääennustukset ovat tyypillisesti lyhyehköjä, yhdestä tai muutamasta sanasta tai melko lyhyestä lauseesta muodostuvia ilmauksia.⁶¹ Juuri tällaiset tekstit Hasselbom yritti jättää pois almanakoistaan, mutta almanakkojen huonon menekin vuoksi ne piti palauttaa takaisin almanakkaan (ks. luku 3). Ennustusten kvantitatiivinen tutkimus osoittaa, että Hasselbomin sääilmaukset ovat erilaisia kuin Tammelinin ja Celsiuksen, ja ne eroavat myös tiedeakatemia julkaisemien almanakkojen sääennustuksista. Lisäksi Hasselbomin sääilmauksissa on sekä kvantitatiivisia että kvalitatiivisia eroja eri almanakkojen välillä, mistä syntyy ajatus, että almanakkojen tekstejä ovat toimittaneet eri vuosina eri ihmiset. Sääilmauksista kerätty kvantitatiivinen tieto on koottu taulukkoon 2.

Taulukko 2. Numeerista tietoa almanakkojen sääilmauksista. Taulukossa ovat mukana Tammelinin (1705–1713), Celsiuksen (1729–1730), Hasselbomin (1732–1748) ja tiedeakatemia (1749–1750) almanakat. Hasselbomin julkaisemat vuosien 1744, 1747 ja 1748 almanakat erottuvat muusta aineistosta.

Almanakka	Sääilmauksia (kpl)	Sanoja (kpl)	Sanoja keskimäärin	Yhden sanan ilmauksia (kpl)
1705	57	124	2,18	25
1706	51	100	1,96	21
1708	47	104	2,21	17
1709	52	96	1,85	24
1710	63	109	1,73	25
1713	54	111	2,06	16
1729	138	206	1,49	97
1730	94	123	1,31	69
1732	41	166	4,05	9
1735	54	197	3,65	8
1736	31	213	6,87	0
1737	41	206	5,02	6
1738	43	191	4,44	5
1739	39	211	5,41	0
1740	29	230	7,9	1
1741	39	195	5	3
1742	40	206	5,15	1
1744 ⁶²	25	241	9,64	0
1745	36	185	5,14	5
1746	37	237	6,41	1
1747	65	178	2,74	21
1748	34	352	10,35	0
1749	54	250	4,63	5
1750	71	272	3,83	7

61 Angervo, "Almanakan säätiedoista"; Rapola, "Suomalaisten almanakkojen kielestä", 146–147.

62 Tammikuun ensimmäinen sivu puuttuu. Myös vuoden 1732 kalenterista puuttuu sisältöä, mutta se ei näytä vaikuttaneen tilastolukuihin.

Tammelinin sääennusteille ovat ominaisia lyhyet, keskimäärin kahden sanan mittaiset lausekkeet ja lauseet. Hänen laatimissaan almanakoissa yhden sanan ilmauksia on melko paljon, vuosittain keskimäärin 20. Celsiuksen almanakoissa sääilmauksia esiintyy huomattavan paljon, reilusti enemmän kuin missään muissa almanakoissa. Ilmaukset ovat lyhyempiä kuin muiden almanakkojen vastaavat, ja yhden sanan ilmauksia on enemmän kuin muilla. Yksisanaisia ilmauksia myös mahtui kalenterin sivulle enemmän. Kahdessa tarkastelemassani tiedeakatemian almanakassa ei ole yhtä selviä ominaispiirteitä, tosin ilmauksissa on paljon sanoja etenkin Tammelinin ja Celsiuksen almanakoihin verrattuna.

Hasselbomin almanakkojen sääilmaukset eroavat selvästi aiemmista. Ilmauksia on kaiken kaikkiaan vähemmän, myös yhden sanan mittaisia ilmauksia on vähän. Hasselbom onkin selvästi pyrkinyt muodostamaan ilmauksista lauseita. Tällöin ”ennustukset” eivät osu tietyn päivän kohdalle, vaan ne kuvailevat laajemman ajanjakson säätä. Hasselbomin sääilmauksissa on aiempaa enemmän sanoja – keskimäärin huomattavan paljon enemmän kuin Tammelinilla ja Celsiuksella.

Vuosien 1744, 1747 ja 1748 sääilmaukset eroavat Hasselbomin muiden almanakkojen ilmauksista. Vuonna 1744 ilmauksia on poikkeuksellinen vähän, eikä yhden sanan mittaisia ilmauksia esiinny lainkaan. Sääilmaukset tai -lauseet ovat monisanaisia. Vuoden 1748 tilasto näyttää samantapaiselta, mutta säälauseet ovat vielä vuoden 1744 lauseitakin pidempiä. Vuoden 1747 almanakasta löytyy puolestaan paljon ilmauksia, ja niistä monet ovat yhden sanan mittaisia tai niiden sanamäärä on huomattavan pieni.

Lyhimmillään sääilmaukset sisältävät yhden nominin tai verbin, esimerkiksi *Myrsky*, *Sejäs* ’sees, selkeä’, *Tuule* ’tuulee’ (1732) tai muutaman sanan lausekkeita tai lauseita, esimerkiksi *kylmä ilma*, *sata lunda* (1735). Vuosien 1744 ja 1748 pitkät ilmaukset eroavat näistä huomattavasti, esimerkiksi *kylmä tuuli ja tuiscu*, *nytt on angara talwi eikä wielä nytkän tahdo packainen lahtu*, *sateisen ilman peräst*, *seura nytt caunis ilma ja suloinen päiwänpaiste* (1744), *Täysi cuu on kylmä ja toisinans sata lunda; samancaldainen tahto myös wijmeinen neljännes olla*, *haman Uuten cuun asti, joca ensist pitä packaisen, waan sitten suojan ja pyryn* (1748). Vuosien 1744 ja 1748 ilmaukset eroavat toisistaan erityisesti siinä, että vuoden 1748 almanakassa ilmauksissa mainitaan systemaattisesti täysikuu ja uusikuu sekä ensimmäinen ja viimeinen neljännes.

Hasselbomin sääilmausten erikoisuuksina voidaan pitää sanoja *pilveinen* ’pilvinen’ ja *lumispyry* ’lumipyry’⁶³. Ne esiintyvät myös Celsiuksen almanakoissa, mutta eivät Tammelinilla. *Pilveinen*-sana esiintyy Hasselbomin almanakoissa vuoteen 1746. Seuraavasta vuodesta eteenpäin almanakassa käytetään vain *pilvinen*-muotoa. Vuoden 1747 almanakassa myös substantiivi *tuisku* aletaan kirjoittaa asussa *tuisku* vanhan *tuiscu*-kirjoitusasun sijaan. *Lämmin*-adjektiivi aletaan puolestaan vuoden 1744 almanakassa kirjoittaa asussa *lemmin* aiemman *lämmin*-asun asemesta, ja *jyristä*-verbin sijasta aletaan käyttää *jylistä*-verbiä samasta almanakasta alkaen. Hasselbomin ja Celsiuksen almanakoissa käytetään taval-

63 Suomen murteiden sanakirja s.v. lumipyry. Sanakirjassa on tieto, että *lumispyry*-asu on esiintynyt ainakin Kiikalan murteessa.

lisesti adjektiivia *ankara* kuvaamaan esimerkiksi kovaa tuulta. Tammelinin almanakoissa käytetään vastaavissa ilmauksissa adjektiivia *kova*, ja Hasselbominkin almanakoissa *kova*-adjektiivin käyttö yleistyy 1740-luvun mittaan. Näyttää siltä, että sääilmauksia on kirjoittanut tai suomentanut useampi kuin yksi henkilö.

5. Lopuksi

Nils Hasselbom pyrki uudistamaan almanakkaa ja tuomaan sen avulla maataloutta käsitteleviä ohjetekstejä tavallisen kansan luettavaksi jo 1720-luvulla. Tämän uudistuksen ohella Hasselbom poisti almanakoista myös sääennustukset, minkä vuoksi uudistetut almanakat saivat huonon vastaanoton. Yleishyödyllisiä tekstejä alettiin julkaista säännöllisesti vasta Ruotsin tiedeakatemia julkaisemissa almanakoissa vuodesta 1749 lähtien.

Kieleltään Hasselbomin almanakat edustavat aikakauden suomalaista kirjakieltä lounaismurteisuuksineen ja ruotsalaisuuksineen. Niissä on kuitenkin yksityiskohtia, jotka erottavat ne esimerkiksi Lars Tammelinin almanakoista. Hasselbomin parikymmentä almanakkaa eivät myöskään muodosta täysin yhtenäistä ryhmää, vaan vaikuttaa siltä, että 1740-luvulla useampi kuin yksi henkilö on kirjoittanut tai suomentanut almanakan tekstejä. Eri osastoja ovat voineet toimittaa eri henkilöt. Varsinkin vuoden 1747 almanakka poikkeaa kieleltään muista almanakoista. Mahdollisesti Hasselbom on luopunut almanakkojen toimittamisesta väistyttyään matematiikan opetustehtävistä vuonna 1745. Toimittajan vaihtuminen näkyisi juuri vuoden 1747 almanakassa, koska almanakkojen sisältö toimitetaan hyvissä ajoin edellisenä vuonna ennen seuraavaa kalenterivuotta. Tutkimukseni perusteella ei voi todistaa, että jokin almanakkateksteistä olisi juuri Hasselbomin suomeksi kirjoittama, mutta teksteissä on piirteitä, jotka voisivat kuulua henkilölle, jonka äidinkieli ei ole suomi.

Hasselbom tunsi hyvin Suomen isonvihan jälkeiset kurjat olot. Hän pyrki toimimaan monin tavoin hyödyn ajan hengessä ja tartuttamaan muun muassa almanakoillaan edistyshenkeä kaikkiin, ei vain suomalaisiin talonpoikiin.

Tanja Toropainen
Dosentti, yliopisto-opettaja
Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus, Turun yliopisto
tamava [apud] utu.fi

Lähteet

Tutkimusaineisto

Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/>

Tammelinin suomenkieliset almanakat vuosilta 1705 ja 1706

Hasselbomin almanakat vuosilta 1727 (suomen- ja ruotsinkielinen), 1732, 1735–1742 ja 1744–1748

Celsiuksen suomenkielinen almanakka vuodelta 1730

Ruotsin tiedeakatemian almanakat vuosilta 1749 ja 1750

Ylipiston almanakkatoimiston arkiston 1700-luvun almanakat (kansilehdet, pimennystiedot ja kalendaariot), <https://almanakka.helsinki.fi/fi/arkisto/ylipiston-almanakat-universitetets-almanackor-1608-1999/1700-luvun-almanakat.html>

Tammelinin suomenkieliset almanakat vuosilta 1705, 1706, 1708, 1709, 1710 ja 1713

Hasselbomin almanakat vuosilta 1726, 1727, 1732, 1735–1742 ja 1744–1748

Celsiuksen suomenkieliset almanakat vuosilta 1729 ja 1730

Ruotsin tiedeakatemian almanakat vuosilta 1749 ja 1750

Vanhan kirjasuomen korpuksen almanakkatekstejä (etenkin liitekirjoituksia) 1700-luvulta, https://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/almanakat/almanakat_coll_rdf.xml

Tammelinin suomenkieliset almanakat vuosilta 1705, 1706, 1708, 1709, 1710 ja 1713

Hasselbomin almanakat vuosilta 1726, 1727, 1732, 1735–1739, 1741, 1742 ja 1745–1748

Celsiuksen suomenkieliset almanakat vuosilta 1729 ja 1730

Ruotsin tiedeakatemian almanakat vuosilta 1749 ja 1750

Tutkimuskirjallisuus

SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia.

Ahokas, Minna, ”Pro Fide et Christianismom kristillinen valistustoiminta 1770-luvulta 1800-luvun alkuun”, *Hyödyllisen tiedon piirit. Tutkimuksia papistosta, rahvaasta ja tiedon rakentumisesta 1700-luvulla*, toim. Esko M. Laine ja Minna Ahokas, Historiallisia tutkimuksia 277, SKS, 2018, 84–142.

Alanen, Aulis J., ”Almanakka talouden ja sivistyksen opastajana”, *Suomen almanakan juhlakirja*, Helsingin yliopisto – Weilin & Göös, Helsinki, 1957, 107–130.

Alanen, Aulis J., *Läpikulkuvesitie-kysymys Suomessa 1700-luvulla I pikkuvihaan mennessä*, Historiallisia tutkimuksia XX, Suomen Historiallinen Seura, Helsinki, 1935.

Alanen, Aulis J., *Suomen historia vapaudenajalla*, Suomen historia IX, WSOY, Porvoo–Helsinki, 1963.

Angervo, J. M., ”Almanakan säätiedoista”, *Suomen almanakan juhlakirja*, Helsingin yliopisto – Weilin & Göös, Helsinki, 1957, 89–96.

Arffman, Kaarlo, ”Almanakat hyödyllisen tiedon kohtaustapaikkoina”, *Hyödyllisen tiedon piirit. Tutkimuksia papistosta, rahvaasta ja tiedon rakentumisesta 1700-luvulla*, toim. Esko M. Laine ja Minna Ahokas, Historiallisia tutkimuksia 277, SKS, 2018, 220–253.

Bring, Samuel E., ”Almanackan som officiell publikation”, *Svenska kalendern*, Uppsala, 1949, 245–261.

Forsman Svensson, Pirkko, ”1700-luvun almanakkojen uudismuodosteita”, *Virittäjä* 2/1999, Kotikielen Seura, Helsinki, 1999. <https://journal.fi/virittaja/article/view/39155>. Luettu 4.12.2022.

Heikkilä, Elina, ”Kurkistus 1700-luvun terveydenhoito-ohjeiden retoriikkaan”, *Kielikello* 3/2019. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki, 2019. Luettu 4.12.2022.

- Heininen, Simo, ”Tammelin, Lars”, *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*, Studia Biographica 4, SKS, Helsinki, 1997–, (viitattu 29.5.2022), artikkelin pysyvä tunniste <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:skb-002255>.
- Hurskaista lauluista ilostelevaan romaaniin*, Suomen kirjallisuushistoria 1, toim. Yrjö Varpio ja Liisi Huhtala, SKST 724: 1, SKS, Helsinki, 1999.
- Häkkinen, Kaisa, *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*, WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva, 1994.
- Häkkinen, Kaisa, ”Suomen kieli 1700-luvulla”, *Narinkka 1995. Helsinki 1700*, Helsingin kaupunginmuseo, Helsinki, 1996, 109–128.
- Häkkinen, Kaisa, ”Kuinka ruotsin kieli on vaikuttanut suomeen?”, *Sananjalka* 39, Suomen Kielen Seura, Turku, 1997, 31–53.
- Häkkinen, Kaisa, ”Monikielinen suomalaisuus Porthanin aikana”, *Suomenoskirjallisuuden historia 1*, toim. H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki ja Outi Paloposki, SKST 1084, SKS, Helsinki, 2007, 82–89.
- Kaskimies, Eino, ”Helsingin yliopiston almanakkaprivilegio”, *Suomen almanakan juhlakirja*, Helsingin yliopisto – Weilin & Göös, Helsinki, 1957, 49–52.
- Kettunen, Lauri, *Suomen murteet II. Murrealueet*, SKST 188, SKS, Helsinki, 1930.
- Kiuru, Silva, ”Agricolan teonnimijohdosten erikoispiirteitä”, *Mikael Agricolan kieli*, toim. Esko Koivusalo, Tietolipas 112, SKS, Helsinki, 1988, 133–179.
- Klinge, Matti, Knapas Rainer, Leikola Anto, Strömberg John, *Kuninkaallinen Turun Akatemia 1640–1808. Helsingin yliopisto 1640–1990. Ensimmäinen osa*, Otava, Helsinki, 1987.
- Kotivuori, Yrjö, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Nils Hasselbom*, verkkojulkaisu, 2005, <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=U627>. Luettu 1.5.2022.
- Lehikoinen, Laila ja Silva Kiuru 1993, *Kirjasuomen kehitys*, 3. painos, Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki, 1993.
- Levenstam, Thorsten, *Almanackan som kulturbärare*, Liber, Malmö, 1984.
- Lindroth, Sten, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens Historia 1739–1818 I. Tiden intill Wargentins död (1783) 1*, Kungl. Vetenskapsakademien, Stockholm, 1967.
- Lindroth, Sten, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens Historia 1739–1818 I. Tiden intill Wargentins död (1783) 2*, Kungl. Vetenskapsakademien, Stockholm, 1967.
- Oderberg, Wilhelm, ”Vetenskapsakademiens, almanackan och allmänbildningen”, *Svensk naturvetenskap 1968*, Statens naturvetenskapliga forskningsråd, Stockholm, 1968, 283–289.
- Pipping, F. W., *Luettelo Suomexi präntätyistä kirjoista*, SKST, Helsinki, 1856–1857.
- Rapola, Martti, *Johdatus suomen murteisiin*, neljäs painos, Tietolipas 4, SKS, Helsinki, 1990.
- Rapola, Martti, *Sanojemme ensiesiintymiä Agricolasta Yrjö Koskiseen. Valikoima*, Tietolipas 22, SKS, Helsinki, 1960.
- Rapola, Martti, ”Suomalaisten almanakkojen kielestä”, *Suomen almanakan juhlakirja*, Helsingin yliopisto – Weilin & Göös, Helsinki, 1957, 130–154.
- Rapola, Martti, *Suomenkielinen proosa Ruotsin vallan aikana*, Tietolipas 49, SKS, Helsinki, 1967.
- Räisänen-Schröder, Päivi, ”Johan Frosterus ja hyödyllinen tieto luomakunnasta”, *Hyödyllisen tiedon piirit. Tutkimuksia papistosta, rahvaasta ja tiedon rakentumisesta 1700-luvulla*, toim. Esko M. Laine ja Minna Ahokas, Historiallisia tutkimuksia 277, SKS, Helsinki, 2018, 143–183.
- Savijärvi, Ilkka, *Itämerensuomalaisten kielten kieltoverbi I. Suomi*, SKST 333, SKS, Helsinki, 1977.
- Siukonen, Jyrki, *Mies palavassa hatussa. Professori Johan Welinin maailma*, SKST 1052, SKS, Helsinki, 2006.
- Siukonen, Jyrki, Nils Hasselbomin menetetty maine, *Tieteessä tapahtuu* 20(1), Tieteellisten seurain valtuuskunta, Helsinki, 2002, Noudettu osoitteesta <https://journal.fi/tt/article/view/57483>. Luettu 31.5.2022.

- Soininen, Gunnar, ”Suomalaisen almanakan lääketieteellisistä kirjoituksista”, *Suomen almanakan juhlakirja*, Helsingin yliopisto – Weilin & Göös, Helsinki, 1957, 97–106.
- Stén, Johan, *Kulta-aika. Valistus ja luonnontieteet Turun Akatemiassa*, Art House, Helsinki, 2021.
- Suomen almanakan juhlakirja*, Helsingin yliopisto – Weilin & Göös, Helsinki, 1957.
- Suomen murteiden sanakirja*, Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 30, Kotimaisten kielten keskus, Helsinki, Verkkojulkaisu, <https://kaino.kotus.fi/sms/>. Luettu 4.12.2022.
- Svenska almanachor, kalendrar och kalendariska skrifter intill 1749*, Norstedt & Söner, Stockholm, 1878.
- Svenska almanackor om lantbruket och dess binärningar 1714–1850*, <https://www.ksla.se/bibl/brondegaard-samlingen/ovrigt-material/almanackor-1714-1850/> Luettu 4.12.2022.
- Toropainen, Tanja, ”Tuttuus kalenterin lukijan apuna – suomalaiset almanakat 1700-luvulla”, *Kielikello* 3/2022, Kotimaisten kielten keskus, Helsinki, 2022, <https://www.kielikello.fi/-/suomalaiset-almanakat-1700-luvulla>. Luettu 4.12.2022.
- Urpilainen, Erkki ja Anneli Mäkelä-Alitalo: ”Hasselbom, Nils”, *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*, *Studia Biographica* 4, SKS, Helsinki, 1997– (viitattu 1.5.2022), artikkelin pysyvä tunniste <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-002611>
- Vallinkoski, J., ”Suomen almanakat ja kalenterit 1608–1956”, *Suomen almanakan juhlakirja*, Helsingin yliopisto – Weilin & Göös, Helsinki, 1957, 290–366.
- Vallinkoski, J., *Turun Akatemian väitöskirjat 1642–1828 I*, Helsingin yliopiston kirjasto, Helsinki, 1966.
- Viitaniemi, Ella, ”Johan Kraftman ja varhaisen kansalaisyhteiskunnan rakentaminen esiteollisena aikana”, *AURAICA. Scripta a Societate Porthan Edita* 11, Porthan-Seura, 2021, 17–36. <https://doi.org/10.33520/aur.102463>. Luettu 3.12.2022.
- Vilkuna, Kustaa, ”Almanakan synty ja kehitysvaiheet”, *Suomen almanakan juhlakirja*, Helsingin yliopisto – Weilin & Göös, Helsinki, 1957, 7–14.
- Villstrand, Nils Erik, *Valtakunnanosa. Suurvalta ja valtakunnan hajoaminen 1560–1812*. Suom. Jussi T. Lappalainen ja Hannes Virrankoski, Suomen ruotsalainen historia 2, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsinki, 2012.